

*Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçiş Sürecinde Yolsuzluk Tartışmaları (1943-1948)**

Murat HATİP

Arş. Gör. Dr., Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi
Tarih Bölümü, Bolu

E-Mail: murathatip@ibu.edu.tr

ORCID ID: 0000-0002-1042-1971

Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 17.08.2025 Kabul Tarihi / Accepted: 15.04.2026

ÖZ

HATİP, Murat, **Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçiş Sürecinde Yolsuzluk Tartışmaları**, CTAD, Yıl 22, Sayı 44 (Bahar 2026), s. 489-517.

Bu çalışma, 1943-1948 yılları arasında Türkiye’de çok partili hayata geçiş sürecinin karmaşık dinamiklerini, yolsuzluk tartışmaları ve siyasi rekabet ekseninde mercek altına almaktadır. Çalışmanın zeminini, T.C. Devlet Arşivleri Başkanlığı tarafından yakın zamanda tasnif edilerek araştırmacıların erişimine sunulan Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) Genel Sekreterliği’ne yazılmış şikâyet dilekçeleri, TBMM zabıt cerideleri ve 1947 CHP Kurultay tutanakları gibi birincil kaynaklar oluşturmaktadır. Tek Parti iktidarının son döneminde taşradan merkeze iletilen şikâyetlerde yerel ve şahsi nitelik taşıyan münferit yolsuzluk iddialarının, 1946 sonrası çok partili rekabet ortamında

* Bu makale, yazarın künyesi verilen doktora teziyle bağlantılı olarak üretilmiştir: Murat Hatip, *Murat Hatip, Tek Partiden Çok Partili Döneme Geçiş Sürecinde Türkiye’de Yolsuzluk Tartışmaları (1943-1948)*, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Tarih Anabilim Dalı, Bolu, 2025.

nasıl sistemsel bir eleştiriye ve etkili bir muhalefet aracına dönüştüğü incelenmiştir. Çalışmada, meclis ve kurultay zemininde yürütülen yolsuzluk tartişmaları aracılığıyla tabandan gelen talep ve tepkilerin siyasetin üst katmanlarına nüfuz ettiği, karar alma süreçlerini ve syem inşasını doğrudan şekillendirdiği tespit edilmiştir. Demokrat Parti, muhalefet stratejisini tek parti döneminin yerleşik yönetim tarzını ifade eden *itiyat* kavramı üzerinden kurgulamış ve yolsuzluk syemini iktidara karşı ahlaki bir kopuş ve meşriyet zemini olarak kullanmıştır. Ayrıca, CHP içindeki reform arayışlarının ve İsmet İnönü'nün çok partili hayata geçiş kararının arkasında, literatürde sıklıkla vurgulanan savaş sonrası dış dinamiklerin ötesinde; idari yozlaşmayı denetim altına alma ve zedelenen parti-halk ilişkisini onarma motivasyonunun da belirleyici bir iç dinamik olarak yattığı ortaya konulmuştur. Sonuç olarak, yolsuzluk tartişmaları dönemin siyaset kültürünü dönüştüren, toplum-devlet ilişkisini yeniden tanımlayan ve rejim değişikliğinin zihniyet dünyasını şekillendiren stratejik bir araç işlevi gördüğü kanaatine varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: CHP Genel Sekreterliği, 1943 Seçimleri, 1946 Seçimleri, Yolsuzluk, Tek Parti.

ABSTRACT

HATİP, Murat, **Debates on Corruption in Türkiye During the Transition to Multi-Party Politics (1943-1948)**, CTAD, Year 22, Issue 44 (Spring 2026), pp. 489-517.

This study examines the complex dynamics of Turkey's transition to a multiparty system between 1943 and 1948 through the lens of debates about corruption and political competition. The study's empirical basis consists of primary sources, including complaint petitions written to the Republican People's Party (RPP) General Secretariat, which were recently classified and made available to researchers by the Presidency of the State Archives of the Republic of Turkey; GNAT (Grand National Assembly of Turkey) parliamentary minutes; and the 1947 RPP convention minutes. The study investigates how isolated corruption allegations with local and personal characteristics—voiced in the complaints forwarded from the provinces to the center during the final period of the single-party rule—transformed into systemic criticism and an effective instrument of opposition in the multi-party competition environment after 1946. Through corruption debates on parliamentary and convention grounds, the study reveals that demands and reactions from the grassroots penetrated the upper echelons of politics, directly shaping decision-making processes and discourse construction. The Democrat Party based its opposition strategy on the concept of *itiyat* (habit/convention), expressing the established management style of the single-party era. The party used the discourse of corruption as grounds for moral rupture and legitimacy against the ruling power. Furthermore, it is demonstrated that, beyond the post-war external dynamics frequently emphasized in the literature, the motivation to control administrative corruption and repair the damaged party-people relationship also lay behind

the reform efforts within the RPP and İsmet İnönü’s decision to transition to a multi-party system as a decisive internal dynamic. In conclusion, corruption debates are found to have functioned as a strategic political tool that transformed the political culture of the period, redefined the relationship between society and the state, and shaped the mentality of the regime change.

Keywords: General Secretariat of the Republican People’s Party, 1943 Elections, 1946 Elections, Corruption, Single Party Rule.

Giriş

Bu araştırma, 1943-1948 yılları arasındaki yolsuzluk tartışmalarını, çok partili hayata geçiş dinamiklerini açıklayan temel bir izlek olarak konumlandırmaktadır. Tek Parti yönetiminin devlet aygıtından ayrışma sürecini hazırlayan tarihsel örüntüler, dönemin yolsuzluk söylemleri üzerinden çözümlenmiştir. Dönüşümün hem merkez hem de taşradaki aktörlerinin; bürokrasi ve siyaset alanıyla kurdukları ilişkinin niteliği derinlemesine irdelenmektedir. II. Dünya Savaşı’nın yarattığı olağanüstü koşullardan Soğuk Savaş düzenine evrilen Türkiye’de, sınıfsal ve ideolojik sınırların bulanıklaştığı toplumsal katmanlarda, siyasal rekabetin kamusal işleyişteki aksaklıklara ve yozlaşma emarelerine dair söylem repertuarı üzerinden nasıl kurgulandığı ortaya konulmuştur. 1943 yılındaki seçim sistemi değişikliğiyle siyasal rekabet alanı genişlemiş, bu durum yolsuzluk iddialarının daha görünür hale gelmesine zemin hazırlamıştır. Önceleri yalnızca tek parti kulislerinde yankılanan bu iddialar, çok partili hayata geçişle birlikte siyasal alanda daha yüksek sesle ifade edilmeye başlanmıştır. Nihayetinde yolsuzluk tartışmaları, çok partili düzenin ikliminde hem iktidar hem de muhalefet partileri için stratejik ve belirleyici bir unsur haline gelmiş ve 1948 yılında çok partili hayatı yeniden kurgulayan kanuni düzenlemelerin de zeminini teşkil eden etmenlerden birisi olmuştur.

Bu kapsamda incelenen belgelerin büyük çoğunluğu, Türkiye Cumhuriyeti Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi tarafından 8 Ocak 2024 tarih ve 97024 sayılı olur ile araştırmacıların erişimine sunulan yeni tasnif edilmiş evraklardan seçilmiştir. Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) arşivinin tasnifi henüz tamamlanmadığı için niceliksel bir değerlendirme yerine niteliksel tahliller ön planda tutulmuş ve mümkün olduğunca farklı ihtimali içeren evraklar makaleye eklenmeye çalışılmıştır. Savaş ekonomisinin yarattığı kriz ortamında yazılan bu belgeler (şikâyet mektupları, dilekçeler, ihbarlar), sıradan vatandaşların ve partililerin problemlerinin çözümü için sorumlu resmî bir merci olarak gördükleri parti merkezine resmî bir kanalla fakat çoğu zaman resmî olmayan bir dille ulaşma çabasıdır. Tanzimat döneminden itibaren Türk siyaset kültüründe yeri olan jurnalcılık refleksini andıran bir üslupla yazılmış bu metinlerde; müşteki, yerel rakiplerini veya suçlu gördükleri kimseleri genellikle *siyasi akidesi* bozuk olmakla

veya devlet gücünü şahsi menfaat için kullanmakla suçlayarak devlet katında *ötekileştirmek* istemişlerdir.

Devlet ve siyasetin kesişim noktasındaki CHP Genel Sekreterliği'ne ulaşan bu şikâyetler, bürokratik sorunların kişiselleştiği bir yerel iktidar alanını ifşa etmektedir. Mektuplarda, yerel siyasette dışlanan veya nüfuz sahibi ailelerle rekabet edemeyen kesimlerin, 1946 sonrası siyasi rekabete zemin hazırlayan tepkileri de görülmektedir. Bu çerçevede incelenen belgeler, mutlak birer gerçeklikten ziyade, dönemin siyaset kültürünü, zihniyet dünyasını ve yerel güç mücadelelerini yansıtan tarihsel anlatılar olarak değerlendirilmiştir. Sosyal tarih yazımında halk ile otorite arasında emniyet supabı ve müzakere aracı olarak görülen bu tür metinler,¹ çalışmanın ilk kısmının odağı olarak seçilmiştir. Yiğit Akın, bu tür belgelerin Osmanlı arzuhal geleneğinin de devamı olduğunu ve Tek Parti rejiminin toplumsal tezahürünü anlamada kilit rol oynadığını belirtirken;² Alexandros Lamprou, yerel aktörlerin bu tür belgeler aracılığıyla devlet söylemini kendi çıkarları için manipüle edebildiğine dikkat çeker.³ Emre Erkan'ın doktora tezi 1945 ve 1950 yılları arasında parti, devlet ve halk arası ilişkileri İzmir, Zonguldak ve Konya örnekleri üzerinden analiz ederken sıklıkla bu çalışmada kullanılan türde dokümanlara başvurmuştur.⁴

Türkiye'de çok partili hayata geçiş süreci tek boyutlu nedenlerle açıklanamayacak kadar karmaşık iç dinamiklere sahiptir. İlhan Tekeli ve Selim İlkin, bu sürecin pragmatik boyutuna dikkat çekmişlerdir. Yazarlar Milli Şef İsmet İnönü'nün parti içi yozlaşmayı ve idari keyfiliği denetleyecek bir düzen arayışının belirleyici bir rol oynadığını şu sözlerle ifade etmektedirler:⁵

İnönü için çok partili rejime geçiş, sadece yüklenen bir tarihsel misyonun doğal sonucu olarak gerçekleştirilmesi gereken bir şey değildir. Aynı zamanda araçsal bir anlamı da vardır. İnönü'yü tek parti rejimi içinde en çok rahatsız eden husus, parti üyelerinin yolsuzlukları ve halk üstündeki baskıların denetim altına

¹ L. H. Van Voss (Hazırlayan), *Petitions in social history*, Cambridge University Press, Cambridge, 2002, s. 3, 10.

² Y. Yiğit Akın, "Reconsidering State, Party, and Society in Early Republican Turkey: Politics of Petitioning", *International Journal of Middle East Studies*, Cilt 39, Sayı 3, 2007, s. 435-457.

³ Alexandros Lamprou, *Between Central State and Local Society* (Doktora Tezi), Leiden University, Leiden, 2009, s. 22.

⁴ Emre Erkan, *Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçişte Taşrada Mubalefet (1945-1950)*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, 2021; Emre Erkan, "CHP Arşivinin Sundukları ve Sunmadıklarıyla: Arşiv Kuyusundan Sağ Salım Çıkmak", *Toplumsal Tarih Akademi*, Sayı 03, s. 146-150.

⁵ İlhan Tekeli ve Selim İlkin, *İkinci Dünya Savaşı Türkiye'si - 3. Cilt*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2018, s. 294.

alınmamış olmasıdır ve bunun çözümünü rejimin temel ilkeleri içinde kalmayı kabul etmiş olan partilerin kurulmasında görmektedir.

CHP iktidarının son yıllarında karşılaşılan en büyük problemin, uzun süreli iktidarın getirdiği yıpranma ve halkla bozulan ilişkiler olduğu anlaşılmaktadır. Mevcut literatürde bu ilişkinin onarım çabaları genellikle laiklik ve devletçilik gibi üst politika başlıkları altında⁶ ve siyasetin üst katmanlarındaki aktörler üzerinden tartışılmış olsa da Tekeli ve İlkin’e göre asıl kırılmanın ve çözüm arayışının temelinde yolsuzlukların önlenmesi ve denetim mekanizmasının işletilmesi arzusu yatmaktadır.

Kemal Karpat’ın 1959 yılında yayımlanan *Turkey’s Politics: The Transition to a Multi-Party System*⁷ adlı eseri, Türkiye’nin çok partili hayata geçişini modernleşme tarihi perspektifinden bir vaka analizi olarak ele almış ve alandaki pek çok çalışmaya kaynaklık etmiştir. Karpat’ın yaklaşımı dönemin akademik çevrelerinde takdir görmüş, iyimser ve tarafsız olarak nitelendirilmiştir. Donald E. Webster⁸, Karpat’ın tutumunu Türkiye’nin geleceği için umut verici bulurken, Bernard Lewis de 1960 yılındaki değerlendirmesinde darbe ortamına rağmen iyimserliği desteklemiştir.⁹ George Kirk¹⁰ ve G.L. Lewis¹¹ gibi oryantalistlerin Türkiye’nin demokrasi tecrübesi üzerine yaptıkları değerlendirmelere de zemin oluşturan eser, toplumsal taban ve siyaset ilişkisi bağlamında da tartışılmıştır. Şerif Mardin, yazdığı değerlendirmesinde literatürdeki bir boşluğa işaret ederek araştırmacılar için bir çalışma alanı önermiştir.¹² Mardin, Demokrat Parti (DP) ile toplumun imtiyazlı ve imtiyazsız kesimleri arasındaki ilişkinin Karpat’ın eserinde yeterince irdelenmediğini belirtmiştir. Mardin’e göre bu ilişki, CHP yönetimi açısından bir

⁶ Hakan Uzun, "İktidarını Sürdürmek İsteyen Bir Partinin Kimlik Arayışı: Cumhuriyet Halk Partisi’nin 1947 Olağan Kurultayı", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt 12, Sayı 25, Güz 2012, s. 101-139.

⁷ Kemal Karpat, *Turkey’s Politics: The Transition to a Multi-Party System*, Princeton University Press, Princeton, 1959.

⁸ Donald E. Webster, "Review of Turkey’s Politics: The Transition to a Multi-Party System, by K. H. Karpat", *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, Cilt 328, 1960, s. 195.

⁹ Bernard Lewis, "Review of the books Turkish Nationalism and Western civilization: Selected Essays, by Z. Gökalp, N. Berkes, & Turkey’s Politics: The Transition to a Multi-Party System, by K. H. Karpat", *Political Science Quarterly*, Cilt 75, Sayı 2, 1960, s. 281-284.

¹⁰ George Kirk, "Review of Turkey’s Politics: The Transition to a Multiparty System, by K. H. Karpat", *The Journal of Modern History*, Cilt 32, Sayı 2, 1960, s. 185-186.

¹¹ Geoffrey L. Lewis, "Review of Turkey’s Politics: The Transition to a Multi-Party System, by K. H. Karpat", *International Affairs*, Cilt 38, Sayı 1, 1962, s. 108.

¹² Şerif Mardin, "Review of Turkey’s Politics: The Transition to a Multi-Party System, by K. H. Karpat", *Middle East Journal*, Cilt 14, Sayı 2, 1960, s. 223-224.

belirsizlik alanı yaratmış ve iktidarın kısıtlama politikalarına yönelmesine neden olmuştur. Mardin, söz konusu ilişkinin o dönemde henüz çalışılmamış bir konu olduğunu vurgulayarak, bu alandaki eksikliğin giderilmesi gerekliliğini ortaya koymuştur.

Çalışmanın ilk bölümü, 1943-1946 arası dönemde CHP ile temas halindeki yerel aktörlerin ve seslerini CHP'nin kurumsal iletişim kanalları üzerinden merkeze iletmeyi başaran vatandaşların şikâyet dilekçelerine ayrılmıştır. Bu dilekçeler DP'nin muhtemel üyelerinin ve seçmenlerinin motivasyonları ile ilgili ihtimaller ve gözlemler barındırmaktadır. Söz konusu belgeler, dönemin yolsuzluk algısını yansıtanın ötesinde; siyasal rekabetin işleyiş biçimi, dönüşüm dinamikleri ve toplum-devlet ilişkisindeki beklentiye dair veriler taşıdıkları için de tercih edilmiş ve gönderilme tarihleri gözetilerek bu çalışmada işlenmişlerdir. Belgelerde adı geçen kişilerin isimleri çalışma açısından anlamlı olmadıkları için kodlanarak verilmiştir. Burada verilen belgelerin devlet işleyişinde hangi sözlü ve yazılı mekanizmaları tetiklediği tam olarak tespit edilememiştir. Fakat elde edilen kısıtlı bulgular metin içerisinde verilmiştir.

İkinci bölümde, 1946-1948 arası süreçte, yolsuzluk şikâyetlerinin idarede nasıl yankılandığı ve kamuoyu gündemine giriş biçimleri hem TBMM zabıt ceridelerinden seçilmiş iki oturum üzerinden hem de 1947 CHP 7. Büyük Kurultayı üzerinden incelenecektir. Çok partili rekabet, CHP kadroları için alışılmadık bir sınav niteliğindedir. Zira tek parti rejimi boyunca elitler arası rekabet, kamuoyundan izole biçimde, büyük oranda parti disiplini içinde sönümlendirilmekteydi. Ancak 1946 sonrasında muhalefet, iktidarın şeffaflıktan uzak olarak tanımladığı reflekslerini köhnemiş bir *itiyat* yani kötü bir alışkanlık olarak görmüştür. DP, kimliğini oluştururken yakın geçmişi ön plana çıkartarak ahlaki bir kopuşa vurgu yapmıştır. Böylece, siyasetin konuşulması yasaklı alanlarından (dış politika ve ideoloji) kaçınılarak, yolsuzlukla mücadele üzerinden iktidarla sert bir hesaplaşma zemini yaratılmıştır. DP'nin *Yeter Söz Milletindir*⁴³ sloganlı seçim afişi partiyi kitlelere bu zeminde tanıtmıştır.

Üçüncü kısımda, iktidarın, muhalefetin yolsuzluk tartışmaları üzerinden yarattığı hesaplaşma iklimine karşı hamleleri ele alınacaktır. CHP, 8 Haziran 1948 tarihli Meclis Grubu toplantısında kendi inisiyatifiyle bir *Yolsuzluklarla Mücadele Komisyonu* ihdas etmiştir. Ancak komisyonun hazırladığı rapor, sorunu yapısal krizden ziyade teknik aksaklık olarak kodlamış; yolsuzluk olgusunu *seçim güvenliği* ve *idari usulsüzlükler* parantezine alarak daraltmıştır. Bu doğrultuda çözüm önerileri de Memur Kanunu ve Jandarma Kanunu'ndaki tadilatlarla sınırlı tutulmuştur. Dikkat çekici husus, bu komisyonun kuruluşunun, Meclis'te çok

⁴³ İlhan Tekeli ve Selim İlkin, *İkinci Dünya Savaşı Türkiyesi - 3. Cilt*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2018, s. 313.

sayıda yolsuzluk soruşturmasının kabul edildiği ve tansiyonun zirve yaptığı bir konjonktüre denk gelmesidir. Bu eş zamanlılık, CHP’nin süreci kendi kontrolünde tutma ve yargısal denetimi yasama faaliyetleriyle dengeleme çabası olarak okunabilir.

Tek Parti İçindeki Siyasi Rekabetin İzleri 1943-1946

“Gençleşsin meclis diye, Büyük Milli Kurultay,

Seçim yenilemeye karar verdi geçen ay.

Dört senede bir oynar böyle yürekler,

Dört senede bir defa herkes bugünü bekler!

Dört yıl rüya görenler ipe çeker bu ayı,

Rey toplamak yerine arar sağlam bir dayı!”¹⁴

1943 seçimleri, parti hiyerarşisinde merkez ve çevre arasındaki gerilimin *balkla temas*¹⁵ mottosu ile yeniden müzakere edildiği bir kırılma anıdır. Parti içi iletişim kanalları¹⁶ aday profillerine yönelik itirazlarla dolup taşmıştır. *Amcabey* mizah dergisinde yayınlanan bu şiir kendi üslubuyla dönemin ruhunu yansıtmaktadır. Döneme dair gözlemlerini iktisatçı gözüyle ifade eden Feridun Ergin, 1943 yılında savaşı toplumsal ahlakta olumsuz tesirli olarak resmetmiştir.¹⁷ Savaşı finanse etmek için çıkartılan Milli Koruma (1940), Varlık Vergisi (1942) ve Toprak Mahsulleri Vergisi (1943) gibi kanunların siyasal meşruiyet zemini kurgulanırken *karaborsacılık* ve *aşırı kazanç* gibi yolsuzluk alanı içerisinde görülen eylemlerle mücadele etmeye de yer verilmiştir.¹⁸ Bu çalışmada incelenmek üzere tercih edilen

¹⁴ Şule Çetin, *Mizah Edebiyatımıza Katkısı Bakımından Amcabey Dergisi Üzerine Bir İnceleme* (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2010, s. 92.

¹⁵ Mehmet Ö. Alkan, "Millî Şefli Tek Parti Döneminde Seçimler (1939 ve 1943 Seçimleri)", *Prof. Dr. Bülent Tanör Armağanı* içinde, Hazırlayan Mehmet Ö. Alkan, Oğlak Yayınları, İstanbul, 2005, s. 329.

¹⁶ CHP Genel Sekreterliği’nin devlet içerisindeki konumu ve parti yönetimindeki işlevlerinin dönüşümü hakkında bk. Cemil Koçak, *CHP Genel Sekreterliği (1930-1945)*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2018.

¹⁷ Dönem metinlerinden yapılan alıntılar makale içerisinde ve dipnotlarda italik olarak verilmiştir.(...) *İçtimai ahlak ve zevki selim bozulur. Umumi teblikenin devam etmesine rağmen, iş hayatında aşırı derecede optimist zihniyet çoğalır. Teşebbüs fikri, kazanç hırsı ve spekülasyon inkişaf eder. Halk kütelleri içinde, kumarbazlık ve keyif verici maddelerin yoğunluğu artar.* Feridun Ergin, *Harp Zamanında Devleti Ekonomiye Müdahalesi*, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul, 1943, s. 24; aktaran İlhan Tekeli ve Selim İlkin, *İkinci Dünya Savaşı Türkiye’si - 2. Cilt*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2016, s. 13.

¹⁸ Varlık Vergisi’nin hemen öncesinde İsmet İnönü, savaş dönemi ve siyasi ahlakla ilgili şunları söylemiştir: *Bulanık zamanı, bir daha ele geçmez fırsat sayan eski batacağı çiftlik ağası, ve elinden gelse tenefüs*

1943-1946 yılları arasına ait belgelerde, yolsuzluklara dair yerel gündemler ekseriyetle savaşın getirdiği sıkıntılar ve yerel seçim rekabetleriyle ilişkilendirilerek aktarılmıştır.

CHP Genel Sekreteri Memduh Şevket Esendal¹⁹, görev süresi boyunca meşgul olacağı idari problemlerden zaten haberdardır. Görevi devraldığına, savaş etkisiyle zedelenen parti-halk ilişkilerini yeniden tesis etmeyi öncelikli hedef olarak belirlemiştir. Bu hususta Tokat vekili Galip Pekel'den²⁰ idarenin aksayan yönlerine dair kapsamlı bir durum analizi talep etmiştir. Pekel, Esendal'ın görev süresince muhatap olacağı şikâyetlere adeta genel bir bakış gibi olan raporunu düzenlemiş ve Esendal'a sunmuştur.²¹

1943'te ilk kez çok adaylı²² yapılan genel seçimlerdeki siyasi rekabette idare alanındaki problemler, birçok yerel siyasetçinin rakipleri hakkındaki yolsuzluk ithamlarını içeren şikâyet dilekçelerinde görünür olmuştur.²³ Örneğin, 31 Ocak

ettiğimiz havayı ticaret metaı yapmaya yeltenen gözü doymaz vurguncu tüccar ve bütün bu sıkıntıları politika ibtirastarı için büyük fırsat sanan ve hangi yabancı milletin hesabına çalıştığı belli olmayan bir kaç politikacı, büyük bir milletin bütün hayatına küstah bir surette kumduk koymaya çalışmaktadırlar (...) TBMM ZC, 1.11.1942, 4 Varlık Vergisi'nin konuşulduğu bir meclis toplantısında Gl. Kazım Karabekir (İstanbul): Arkadaşlar, çok yerinde olan bu kanun hakkında birkaç söz söylemek istiyorum. Evvela kanunun adı —Varlık Vergisidir. Varlık, bizde malum olduğu üzere daba ziyade mevcudiyet manasındadır. . . İkincisi; servet manasında kullandığımız zamanda dahi bu kanunun muhtevasıyla biraz tezat teşkil ediyor. Çünkü vergiyi servet sabibi olanlar değil, aşırı kazanç sabibi olanlar verecektir. Eğer encümen münasip görürse bunun adına —Aşırı kazanç vergisi kanunu diyelim. (TBMM, 1942, Dönem 6, Cilt1, s. 27).

¹⁹ 1883 yılında İstanbul'da doğan Memduh Şevket Esendal, çocukluk ve gençlik yıllarını Çorlu'da geçirmiş; 1904 yılında İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne girerek 1908'de cemiyetin İstanbul teşkilatı müfettişliğine getirilmiştir. 1920 senesinde Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'ni Azerbaycan Hükümeti nezdinde siyasi mümessil olarak temsil etmiş, 1925'te Türkiye Cumhuriyeti'nin İran Büyükelçiliği görevini yürütmüş ve 1930'da Elâzığ mebusu seçilmiştir. Ardından 1933 yılında Kabil Büyükelçiliği görevine atanan Esendal, 1942'de yeniden teşrii vazifeye dönerek Bilecik mebusu seçilmiş ve 6 Mayıs 1942 tarihinde Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterliği makamına tayin buyurulmuştur. *BCA*, 490-1-0-0, 385-1629-2, 27.05.1942.

²⁰ Osmaniye, Trabzon ve Yozgat valiliği yaptıktan sonra 5. dönemden itibaren Tokat milletvekili seçilmiş olan Pekel 13 Mart 1949'da vefat etmiştir. *BCA*, 30-10-0-0 / 77-509-3, Ek: 78, 28.03.1949.

²¹ Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (*BCA*), Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) Fonu, 490.1.0.0, 571.2272.1, Tokat Mebusu Ali Galip Pekel tarafından Türkiye'deki idare mekanizmasının eksik tarafları ile bunların nasıl düzeltilceği konusunda hazırlanan ve CHP Genel Sekreterliği'ne sunulan rapor, 02.02.1943.

²² 1943 yılındaki seçimlerde seçilecek vekil sayısından fazla aday gösterilmiş ve bir çeşit rekabet ortamı oluşturulmaya çalışılmıştır.

²³ Ahmet Demirel, *Tek Parti İktidarı: Türkiye'de Seçimler ve Siyaset (1923-1946)*, 2. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014, s. 278. Demirel burada Hakkı Uyar'a şu referansla 1943 seçimlerindeki rekabetin Genel Sekreterlikçe takip edildiğini belirtir: Hakkı Uyar, "Tek Parti Döneminde Seçimler", *Toplumsal Tarih*, Sayı 64, 1999, s. 21-31.

tarhli ve Latin harfleriyle imzalanmış Antalya mahreçli şikâyet, meşruiyetini bizzat İsmet İnönü’nün İstanbul Kongresi’ndeki *salahiyet ve iktidar sahipleri her mülahazayı kıymetlendirmek için dikkatlidirler* beyanından almaktadır. Muhbir, bu teminata yaslanarak, bölgenin nüfuzlu ismi olarak bahsettiği Hacı Kuduzoğlu M. K.’nın *bataklı bir çiftlik ağası* olduğunu iddia etmiştir. Mektupta M. K.; parti ilkelerinden bihaber, köylünün toprağını gasp eden ve yargı süreçlerini baskıyla manipüle eden bir partili olarak tasvir edilmiştir. Yerel idarenin (kaymakam ve jandarma) sessizliği karşısında Ankara’yı göreve çağırın mektup, bu şahsın başkent ziyaretleriyle mebusluk kovaladığını, ancak asıl niyetinin şahsi ikbal olduğunu *biütün çıplaklığıyla* ifşa etme iddiasındadır.²⁴

10 Şubat 1943 tarihli ve *memleketini seven bir emekli* imzalı anonim mektup, Afyon teşkilatının bir suç örgütüne dönüştüğü iddiasını İnönü’ye iletmiş ve bu mektup daha sonra Esenalpa’ya havale edilmiştir.²⁵ Üzerindeki siyah (İnönü) ve kırmızı (Esental) mürekkepli şerhler, şikâyetin en üst düzeyde incelendiğini kanıtlamaktadır. Mektupta, Mebus A. T. himayesindeki bu *şebekenin*, Milli Mücadele kaçaklarından, Yunan iş birlikçilerinden ve askerî ihaleye fesat karıştıranlardan oluştuğu öne sürülmüştür. Listenin en çarpıcı kısmı ise, *şebeke* üyelerinden birinin köpeklerine *Kemal ve İsmet* adını vererek rejime hakaret ettiği iddiasıdır. İhbarcı, yerel yargı ve iâşe sistemini ele geçiren bu yapıya karşı tek çarenin tarafsız bir müfettiş olduğunu vurgulamıştır.

12 Mart tarihli mektup, Hatay eski mebusu M. T.’nin 1943 seçimlerinde liste dışı kalması üzerine kaleme aldığı, yerel siyasetin sosyolojisine dair çarpıcı bir durum analizidir. M. T., başarısızlığını yereldeki yapısal sorunlara bağlamıştır. *Alevi mezhebine salık* adayların parti nezdinde ötekileştirilerek *müstakil aday* muamelesi gördüğünü belirtmiştir. Mektupta, taşra siyasetinin *aile zümreciliği* yapan dar bir oligarşinin ve onlarla iş birliği içindeki bürokratların kontrolüne geçtiği savunulmuştur. Kendisini bu imtiyazlı zümreye karşı *gerçek bir halkçı* olarak konumlandırın M. T., Milli Şef’in beyannamesine aykırı hareket eden bu yerel güç odaklarının tasfiyesini istemiştir.²⁶

Malatya’dan gelen 4 Nisan tarihli M. K. imzalı mektup, genel seçimler sonrası oluşan yerel dengelere dair ciddi bir soruşturmayı tetiklemiştir. Hedefteki isim, Malatya eski Belediye Başkanı ve İçel yeni Mebusu Ş. T.’dir. İddialar, Ş. T.’nin askeri tıbbiyeden tard edildiği, yedek subaylıktan kaçmak için lise tahsilini gizlediği ve bu kusurlu siciline rağmen vali ve parti müfettişine ikramları sayesinde mebus

²⁴ BCA, 490-1, 49 - 197 - 2, sk. 258-259. Bu dosyaların içeriğindeki dosyalar açık tasnif edilmediği için “sk.” bu dosyanın devlet arşivleri sitesindeki sayfa sekmesi sayısına işaret etmektedir.

²⁵ Adı Geçen Dosya (agd.), sk. 246-247

²⁶ agd., sk. 15, 16.

seçildiği yönündedir. Genel Sekreter Esendal, durumu Trabzon Mebusu Mithat Aydın'a sormuştur.

Mithat Aydın'ın Malatya'nın durumu ile ilgili raporu ise bölgedeki daha derin problemlere işaret etmektedir. Raporda, seçimde uzun süreler siyaset dışında kalan zevatın siyasete katıldığını bu yüzden oldukça çekişmeli bir seçim dönemi geçirildiğini belirtmiştir. Belediye seçimleri ile bizzat ilgilenen Aydın, savaşa girme ihtimali yüzünden bölgeyi iyi tanıyan ve iâşe konularında tecrübeli birisinin belediye reisi seçilmesini önerdiğini fakat yerel örgütü serbest bıraktığını yazmıştır. Ancak, eski belediye başkanı ve Malatya mebusu Dr. C. Ö. serbest bir seçimde reisliği kaybedeceği korkusu ile el altından seçmenler arasına kendi adamlarını sokmuştur. İlk günlerde kimse oy kullanmaya gelmemiş ve Aydın'ın iddiasına göre Dr. C. Ö. Vali'ye *Canım ne için bu kadar endişe ediyorsunuz evvelki zamanlarda olduğu gibi yaparız yani sandığa rey doldururuz* demiştir. Aydın, duruma el atıp gayriresmî uygulamaların önüne geçtiğini vurgulamıştır. Besni'deki olayları bildirirken yereldeki güçleri; paşalar, ağalar ve müftüler diye üç sınıfa ayırmış ve ağalar sınıfına ait T. S.'nin belediye reisi olduğunu bildirmiştir. Ş. T. ile ilgili birtakım dedikodular olsa da kendisini başarılı bulmaktadır. Raporda, yerel siyasetçiler hakkında bir nevi fişleme yapılmakta, tahsil düzeyleri, siyasi sicilleri, halk gözünde imajları, karakterleri, sağlık durumları, siyasete giriş şekilleri, yerel dengedeki konumları ve siyasi hayattaki gelecekleri ile ilgili bilgiler bulunmaktadır. Ş. T. halen milletvekili olduğu için fişleme yapılmadığı bildirilmiştir. Son kısmında ise 1943 seçimlerinde partinin halka doğru inen siyasetinin olumlu etkiler yaptığı belirtilmiştir.²⁷

Tarihsiz bir ihbar mektubunda, Kırşehir Mebusu İ. T.'nin yetersiz tahsili ve yolsuzlukları nedeniyle vekillığe layık olmadığı öne sürülmüştür.²⁸ Mektubun işaret ettiği gerilim, İ. T.'nin 8 Kasım 1943 tarihli raporuyla resmîyet kazanmıştır. İ. T. raporunda; Vali B. B.'yi hizmetsizlikle, jandarmayı halka şiddet uygulamakla ve vergi memurlarını üretimi engelleyecek fahiş hatalar yapmakla suçlamıştır. Dalakçı Köyü'nde hatalı tahakkuk yüzünden hapse giren köylüleri örnek göstererek merkezin müdahalesini istemiştir.²⁹ Bakanlığın sorusu üzerine Vali B.'nin verdiği cevap ise bürokratik çatışmanın asıl nedenini ifşa etmektedir. Yolsuzluk iddialarını reddeden Vali, Mebus İ. T.'nin bu raporu kamu yararı için değil; Hacıbektaş Belediye Reisliği sırasında kendisi hakkında soruşturma açan Mucur Kaymakamı'na duyduğu *ığbırar* nedeniyle yazdığını belirtmiştir ve bölgedeki müfettişleri şahit göstermiştir.

²⁷ *BCA*, 490-1, 683-313-1, sk.5,6,7

²⁸ *BCA*, 490-1, 49 - 197 - 2, sk. 271

²⁹ *BCA*, 490-1, 674 - 278 - sk. 1, 31, 32, 33

1943 yılında ulaşan şikâyetlerin içeriği büyük bir oranda yukarıda sunulan örneklerdeki gibidir. Siyasi rekabetin bir parçası olarak kurgulanmış yolsuzluk şikâyetlerinde eylemler siyasi akidesi bozuk şahıslara yüklenmiş ve partinin nefsi yüceltilmiştir. Eleştirilere konu edilen olaylar yanlış kişilerin mebus seçilmesi ile ilgili görülmüş ve parti merkezi tercihlerini düzeltmeye davet edilmiştir. 1944 yılına gelindiğinde seçim heyecanının sönümlenmesi Esendal’a ulaşan şikâyetlerin bağlamını kökten değiştirmiştir. Artık vekillik, kadro ve atama rekabeti yerini; partinin iç işleyişi, siyasi akideye sadakat ve kronikleşmiş yolsuzluk sorunlarının tartışıldığı daha yapısal bir zemine bırakmıştır. Şikâyetlerin ana eksenini, şahısların değişmesinden ziyade; yönetici elitin halka karşı takındığı tepeden bakışın ve tutumun değişmesi talebine evrilmiştir.

Samsun Mebusu S. K. aracılığıyla Esendal’a ulaşan ve 31 Ocak 1944’te kayda giren anonim mektup, rekabetin etnik kimlikler üzerinden nasıl kurgulandığını gösteren çarpıcı bir vesikadır. İhbarcı, İktisat Vekili F. S., Hukuk Fakültesi Dekanı E. ve bazı mebuslardan oluşan Gürcü kökenli bir grubun, Ordu ve Ankara’da *Siyonist teşkilatına benzer* gizli bir yapılanma kurduğunu öne sürmüştür.³⁰ Bu mektupla ilişkili olup olmadığına dair bir bilgi bulunmamakla birlikte Ordu vilayet idaresi 30 Aralık 1943’te istifa etmiş³¹ ve 1944 yılında CHP Ordu teşkilatındaki memurlar için bir sicil araştırması yapılmıştır.³²

Esendal’ın Maliye Bakanlığı’na sevk ettiği 16 Mart tarihli mektup, eski Defterdar C. F. K. hakkında çok yönlü bir suç ihbarı niteliğindedir. İddiaya göre, C. F. K., hakkındaki somut delillere rağmen cezalandırılmak yerine Kütahya’ya tayin edilerek korunmuştur. Mektup, C. F. K.’yı sadece sahte senet düzenlemek ve Varlık Vergisi tahsilatında mükerrer işlemlerle 100 bin lirayı zimmetine geçirmekle değil; aynı zamanda makamını cinsel suiistimaller için kullanmakla da suçlamaktadır. Kadın personele yönelik tacizleri ve *ığrenç husylar* ifadesiyle ima edilen ve *tubbî muayene* ile kanıtlanması teklif edilen sapkınlıkları da idarî ve malî suiistimallerine ek olarak şikâyete konu edilmiştir.³³

30 Mart tarihli şikâyet mektubunda İ. T., Ceyhan Belediye Reisi H. M. hakkındaki iddialarını Esendal’a aktarmıştır. Belgenin dijitalleşme sürecindeki tahribatı nedeniyle Esendal’ın mektubu okuduğu tarih net değildir. İ. T., Belediye Reisi H. M.’nin 1943 Cumhuriyet Balosu’nda aşırı alkol alarak şehir ışıklarını kestirdiğini öne sürmüştür. M. P. ’ye ait işletmede Kulüp Rakısı’nın belediye rayicinden pahalıya satıldığını; durumun anlaşılması üzerine belediye kararının bir

³⁰ BCA, 490-1, 50-198-1, sk. 90-91

³¹ BCA, 490-1, 181 - 722 - 1, sk. 56

³² BCA, 490-1, 430-1786-2

³³ BCA, 490-1, 50-198, sk. 70, 71

günde değiştirilerek resmiyetin bu fiyata uyarlandığını iddia etmiştir. Gazyağı dağıtımında da usulsüzlük yapıldığını belirten İ. T., Reisin parti yöneticisi H. S. ile iş birliği içinde olduğunu yazmıştır. Mektubun sonunda, bu aksaklıkları dile getirdiği için nahiye reisliği görevinden alındığını ve yerine H. S.'nin kardeşinin atandığını belirtmiştir.³⁴ İlk şikâyetinin üzerinden henüz bir hafta geçmişken, İ. T. aynı merciye yeni bir mektup daha iletmiştir:³⁵

30/3/944 tarihinde zatı alinize mektup yazarak tekdım eylemişim. Bu mektup iğfal edilerek bendenize imzalatılmış olduğunu sonradan anladım. Mektuptaki bazı yanlış hareketler yazılmış ise de bu yanlış hareketler benim tarafımdan yazılmış değildir, her zaman size mektup yazdırmış olduğum ve kendisine itimat ettiğim arkadaş bu yanlış hareketleri de benim haberim olmadan mektuba yazmış ve beni iğfal ederek mektuba imzamı koydurmuştur. Bendeniz partili arkadaşlarımdan ve belediye reisimizden hiçbir şikâyette bulunmuş değilim ve kendilerile her zaman ciddi ve samimi olarak görüşüyorum. Bu arkadaşlarımdan hiçbir şikâyetim yoktur. Bu hususta vaki olan kusurlarımın affını rica eder selam ve hürmetlerimle ellerinizden öper sağlığınıza dilerim.

Bu iki mektubun hikâyesi gerçekten İ. T.'nin anlattığı gibi gerçekleşmiş olabilir. Ya da İ. T. bir şekilde ilk gönderdiği mektuptan pişman olup ifade ettiklerini geri almak için mazeret içeren bir ikinci mektup yazmıştır. Fakat bu belgeler her halükârda yerelden merkeze aktarılan yolsuzluk şikâyetlerinin işlevine dair delil niteliğindedir.

Kastamonu Mektupçusu³⁶ Ş. Y., 13 Temmuz tarihli mektubunda yaklaşık beş ay önce Esendal'ı ziyaret ettiğini ve bu görüşmeden *memleket idaresine dair yüksele feyzler elde ettiğini* belirterek şikâyetlerinden bahsetmiştir. Mektubun odağında, geçmişte içkili mekân işletmeciliği yapan ve 1938'de belediye reisliği görevine gelen Kastamonu Parti Reisi İ. O. yer almaktadır. Ş. Y., İ. O.'nun siyasi kariyerinin *pek tabii her vatandaşın hakkıdır* diyerek meşruiyetini teslim etmekle birlikte; şahsın parti reisi sıfatıyla giriştiği işleri *partinin gözettiği terbiye ve mefkûrenin hiçbir vech ile müsaade etmeyeceği şekilde harisane* ifadeleriyle eleştirmiştir. Ş. Y., İ. O.'nun menfaat düşkünlüğünü *iş takibini rubunda meknuz zamir-i icabı iltizam eylemekte* sözleriyle tarif etmiş ve bu durumun *bölgede muhitçe malum bir keyfiyet* halini aldığını öne sürmüştür. Mektupta, İ. O.'nun *perde arkasından bu ihtirasını tatminde her fersattan istifade etmek ütiyat ve cesaretini göstermekte berdevam* olduğu iddia edilmiştir. Eski bir Serbest Fırkalı olduğu belirtilen İ. O.'ya karşı kendi pozisyonunu tanımlayan Ş.

³⁴ *agd.*, sk. 60.

³⁵ *agd.*, sk 59

³⁶ Mektupçuluk veya Vilayet Mektupçuluğu; Tanzimat'tan itibaren vilayetlerdeki resmî yazı akışını takip eden ve düzenleyen *Özel Kalem Müdürlüğü* ile benzeşen bir makamdı.

Y.; *Halk içinde yaşamayı ve halk rubile alakadar olmayı severim. Belki bu da benim zayıf ve kuvvetli tarafım*, ifadelerini kullanmıştır. Esendal ise mektubun üzerine *not alındı* ibaresini düşmüştür.³⁷

1944 yılı evrakları arasında bulunmakla birlikte 15 Mayıs 1943 tarihli belge, Denizli Mebusu F. A. tarafından Esendal’a iletilmiştir. Acıpayam CHP Kaza İdare Reisi’nin ihbarından derlenen metinde, Kaymakam V. E. ve İcra Memuru H.’nin 23 Nisan kutlamalarını günlerce süren şahsi bir eğlenceye dönüştürdükleri aktarılmıştır. Çıkan tartışma sonucu eğlence ekibinin kaçması üzerine Kaymakam’ın muhtarlara hitaben eşlerini getirmeleri yönünde baskı yaptığı; bu gayriahlaki ve onur kırıcı talebini *Cumhuriyet devrindeyiz, benim istediğim kadını getirip götürceksiniz* sözleriyle savunarak devlet otoritesini istismar ettiği belirtilmiştir. Mektubun sonunda F. A., bu vahim durumun Genel Sekreterliğe mi yoksa ilgili vekâlete mi bildirilmesi gerektiği hususunda görüş sormuştur.³⁸

Esendal’ın 21 Temmuz’da inceleyerek *not alındı* ibaresini düştüğü Denizli-Buldan’dan gönderilmiş olan mektubun yazarı misilleme korkusu nedeniyle kimliğini gizli tuttuğunu ifade etmiştir. Mektupta, Sarayköy istasyonunda gerçekleşen ve Köye Doğru gazetesi yazarlarının da bulunduğu bir ortamda yaşanan olay aktarılmıştır. İddiaya göre, Denizli Milletvekili E. A. T.’nin kız kardeşleri ve çocukları, istasyondaki kalabalık içinde jandarma erlerini ve karakol komutanını darp ederek silahlarına el koymaya çalışmıştır. Olay, yazarın haber verdiği bir subayın askerî müdahalesiyle sonlanmıştır. Mektubun devamında anlatılana göre, söz konusu aile daha önce de askerleri darp etmiş, Mebus E. A. T. akli dengesi yerinde olmayan ve *teedüip edilen* halleri bulunan kardeşini Borsa Komiseri olarak görevlendirmiş ve hırsızlık suçu işleyen akrabaları mebusun nüfuzu sayesinde yargılanmaktan kurtulmuştur.³⁹

Bingöl Valisi H. E. hakkındaki ilk şikâyet, Bingöl Halkevi Şubesi Başkanı Ş. V. tarafından 25 Temmuz’da gönderilmiş ve 15 Ağustos’ta Esendal tarafından incelenmiştir. Ş. V., valinin müdahaleleriyle Halkevi faaliyetlerinin durduğunu ve binanın bir otele dönüştürüldüğünü, yapılan usulsüzlüklerin halk ve memur arasında ikilik yaratarak devlet otoritesini bozduğunu öne sürmüştür. Müfettiş kökenli olan valinin, bu durumu Ankara’dan gelen yetkililerden gizlemeyi başardığını belirtmiştir. Esendal, bu mektubun üzerine *bir şey değil ama bulunsun* notunu düşmüştür.⁴⁰

³⁷ *agd.*, sk. 33

³⁸ *BCA*, 490-1, 50-198-1, sk. 73, 74

³⁹ *agd.*, sk. 31

⁴⁰ *agd.*, sk. 32

Yaklaşık bir yıl sonra (11 Temmuz 1945) Başvekil Saraçoğlu'na çekilen telgrafta ise o dönem adliye görevlisi (ve 1950'de DP milletvekili seçilecek olan) B. T. benzer iddiaları detaylandırmıştır. B. T., valinin un fabrikasındaki vergi kaçakçılığı dosyasıyla bilinen M. A.'yı İl Başkanlığına getirmesini eleştirmiştir. Toprak Mahsulleri Vergisi toplama sürecinde, M. A.'nın seçtiği vergi estimatörlerinin suiistimal ettiği ve tahsis edilen kamyonun usulsüz kullanılarak devletin zarara uğratıldığı iddia edilmiştir. Valinin kendisiyle uyumlu olmayanları sürgünle tehdit ettiğini ve halkı birbirine düşürdüğünü belirten B. T., dilekçesinin işleme konulmayıp hasıraltı edildiğini ve şikâyet edilen M. A.'nın parti başkanlığına getirildiğini ifade etmiştir.⁴¹

Nevşehir'den Ş. S. tarafından 28 Ağustos 1944'te yazılan mektup, Memduh Şevket Esendal'a bir bağlılık bildirisidir. Ş. S., daha önceki şahsi görüşmelerinde Esendal'ın sözünü kesmemek adına dile getiremediği hususları bu mektupla aktarmıştır. Tek parti sisteminin doğası gereği parti mensuplarının sadakat ve samimiyetinin tam olarak ölçülemediği, partiye mensubiyette samimi görünenlerin dahi şartlar değiştiğinde dönebildiği tespitini vurgulayan Ş. S., bu tip oportünist kişilikleri ayırt edebildiğini ve onlarla arasına mesafe koyduğunu belirtirken; asıl yol arkadaşlarını *yüksek tabsilli olmasalar dahi kendisiyle mezara kadar gidecek sadık* kişilerden seçtiğini söylemiştir.⁴²

Gerze Hükûmet Tabibi Dr. K. G., 27 Ekim 1944 tarihli mektubunda Sinop Milletvekili Dr. B. K.'nin nüfuzunu kötüye kullandığına dair iddialarını Esendal'a bildirmiştir. Müşteki, Mebus Dr. B. K.'nin bölgeyi ziyareti sırasında; kendisinin gribal enfeksiyon tanısı koyduğu bir hastaya keyfi olarak tifo teşhisi koydurup karantina levhası astırıldığını, bu yolla bölgede panik yaratarak meslekî otoritesini sarstığını iddia etmiştir. 1943 yılındaki ziyareti sırasında, mebusun yapması gereken bir muayeneyi halka hitap edeceği gerekçesiyle kendisine devrettiğini; mebusluk nüfuzu karşısında bu emri yerine getirmek zorunda kaldığını belirtmiştir. B. K.'nin askerden izinli gelen hemşerileri için sahte istirahat raporu talep ettiği ve bir vatandaşa yasal sınırın (*4 gram*) çok üzerinde (*28 gram*) kinin verilmesi için baskı yaptığı, bu talepler reddedilince doktora husumet beslediği öne sürülmüştür.⁴³ Mebus B. K.'nin 1943 tarihli teftiş raporunda⁴⁴, isim vermeden Hükûmet Tabibi ve diğer yerel memurlar hakkında şikâyetlerin olduğunu ve halkın işlerini halletmek için gayrimeşru yollara itildiğini raporladığı görülmektedir.

⁴¹ *BCA*, 30-1-0-0, 87 - 548 - 3, sk. 10

⁴² *BCA*, 490-1, 50-198-1, sk. 22

⁴³ *agd.*, sk. 15, 16, 17

⁴⁴ *BCA*, 490-1, 706-409-1

1944 yılına ait belgelerde yapısal ve idari krizlerin öne çıktığı görülmektedir. Siyasi nüfuzunu devlette şahsi bir tahakküm aracı olarak kullanan yerel aktörlerin, partinin kurumsal imajına zarar verdiği vurgulanmıştır. Muhbirler, sıklıkla kendilerini halkın içinde, onların dertleriyle hemhal, gerçek partililer olarak konumlandırarak, şikâyet ettikleri kişilerin halktan kopukluğunu öne çıkartma yoluna gitmişlerdir. 1945 yılı şikâyet klasörü, yolsuzluk iddiaları ekseninde gündeme gelen yasama dokunulmazlığının kaldırılması taleplerini ihtiva etmektedir. Bu taleplerin hukuki muhatabı ve karar organı TBMM olmakla birlikte; sürecin Esendal tarafından yakından izlendiği, dosyasında yer alan talep suretlerinden anlaşılmaktadır. Savaş sürecinde yorulan iktidara yapılan sert eleştiriler bu yılın şikâyetleri arasında tasnif edilmiştir. Aşağıda temsil gücü yüksek bir örnek sunulmuştur.

Cumhuriyet Gazetesinin 16 Nisan 1945 tarihli *zeytinyağı karnesi* haberi, birikmiş toplumsal tepkinin dışavurumu olan isimsiz bir mektubu tetiklemiştir. 22 Nisan’da Esendal’a ulaşan ve kendini *Millet Fikriyle ve Bıkkınlığıyla Yazan Bir Vatandaş* olarak tanımlayan yazar, karne uygulamasından yola çıkarak rejimin topyekûn bir reddiyesini kaleme almıştır. Mektupta Başvekil ve çevresi *bir çete ve kızanları* benzetmesiyle hedef alınmış; milletvekilleri ise *iradesiz birer kukla* olarak tasvir edilmiştir. Yazar, mebusların meşruiyetini sorgularken dilin sınırlarını zorlamış; onların halk tarafından seçilmiş kişiler değil üst mercilerdekilerin çıkarlarını kollayan figürler olduklarını, seçilmişle kafiyeli bir argo kelime tercihinde bulunarak iddia etmiştir. Mektubun ideolojik eleştirisi rejimi dinsizlik ve ahlak eksenine oturtmaktadır. Rejimi *koyu bir Bolşeviklik* olarak niteleyen yazar, Sovyet Rusya’nın dahi kiliseye döndüğünü hatırlatarak, din ve vicdan hürriyeti olmadan milliyetin ve ahlakın çökeceğini savunmuştur. Bu belge, parti içi bir hizip mücadelesinden ziyade; yolsuzluk, ekonomik sıkıntılar ve manevi değerlerin aşınması üzerinden rejime cephe alan radikal bir muhalif damarın varlığına dair bir iz olarak ele alınabilir.⁴⁵

1945 yılı, Türkiye’de çok partili hayatın yeniden inşa sürecinde dönüm noktasıdır. Basında, siyasi dönüşüme paralel olarak Ankara Cinayeti ve Kayalibaş Cinayeti⁴⁶ gibi yolsuzluk iddialarıyla anılan vakalar geniş yer bulmuştur. Aralık ayında Görüşler dergisinin yayımıyla tetiklendiği söylenen Tan Baskını, gerilimi tırmandırmıştır. Derginin kapağında perdenin ardında birbirine sığınmış figürler olarak resmedilen suüstimal, ihtikâr ve faşizm, basının rejimin karanlıkta kalan yönlerini ifşa etme niyetinin bir göstergesidir. Bu süreçte, CHP içindeki muhalif

⁴⁵ BCA CHP, 50-199-3, sk. 76

⁴⁶ Ferdi Öner ve Mehmet Ali Yalçın, *Ankara Cinayeti-Tandoğan Hadisesi-Taksim Faciası: Katil Kim?*, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul, 1950.

kanadın ayrılmasıyla Ocak 1946'da DP kurulmuş ve siyasal rekabette yeni bir dönem başlamıştır.

Görsel 1- Suüstimal, İhtikâr ve Faşizm⁴⁷

1946'daki şikâyetlerin odağını yeniden seçimler teşkil etmiş; ancak bu defa siyasal rekabet, çok partili düzen ve tek dereceli oylama usulüyle niteliksel bir değişim yaşamıştır. Bahsi geçen yapısal dönüşümler, usulsüzlük iddialarının siyasal iletişimde stratejik bir enstrüman olarak konumlandırılmasına imkân tanımıştır. Bu yeni konjonktürde, CHP'nin yerel kadro tercihleri veya idari zafiyetleri, seçmen kitlesinin muhalif bloklara kaymasını tetikleyen temel argümanlar haline gelmiştir. Örneğin, Giresun'dan yazan yerel tarihçi Osman Fikret Topallı, 20 Haziran tarihli mektubunda milletvekili aday listesine yönelik eleştirilerini ve bölgedeki siyasi atmosferi aktarmıştır. Topallı, aday gösterilen A. U., İ. A. G. ve Dr. S. K. gibi isimlerin şehirle bağlarının kopuk olduğunu savunmuş ve bu durumu; *Kimseler duymasın! Meşhur ve akıbeti meçhul?.. olan kommunist Mustafa Suphi de Giresunludur* ironisiyle eleştirerek, *Şurada burada beryer için böyle yerli bembşbriler pek çok bulunur* ifadesini kullanmıştır. Listede T. E.'nin, İ. S.'nin dayısı olmasını *Tam da yerinde ve güzel bir (Nepotizma)!..* sözleriyle eleştiren yazar; K. O. ve E. D. gibi isimlerin de Milli Mücadele döneminden kalma lekeleri

⁴⁷ *Görüşler: Haftalık Siyasi Mecmuası*, Sayı: 1, 1 Aralık 1945, s. 1 (Kapak). [TÜSTAV Arşivi].

olduğunu öne sürmüştür. Bölgedeki muhalefetin gücüne dikkat çeken Topallı, *Halkın %80’i de bizden hoşnut değildir!* tespitiyle partiyi uyarmıştır. Mektubunu, gerçekleri söylediği için *jurnalci* olarak yaftalanmayı göze aldığını belirterek, *Doğruyu söyleyen dokuz köyden koşulur derler; ben buna biraz inanıyorum. Lakin, bakıyorum da, daima yarası olanlar kocunuyor!* sözleriyle noktalamıştır.⁴⁸

4 Haziran 1946’da Diyarbakır halkı adına S. E. imzasıyla Başbakan Saraçoğlu’na gönderilen mektupta, milletvekili adaylarının halkın görüşü alınmadan Ş. U. ve P. ailesi tarafından belirlendiği aktarılmıştır. Bu durum eski saltanat enkazının şahsi tahakkümü olarak nitelendirilmiş ve söz konusu ailelerin mebusluğu halka hizmetten ziyade iktisadi bir hâkimiyet mevzuu olarak gördükleri iddia edilmiştir. Mektubun yazarı, halkın bu listeye tepki gösterdiğini ve aday olarak General Kazım Sebüktekin’i görmek istediğini belirtmiştir.⁴⁹ 19 Haziran tarihli H. C. U. ve arkadaşlarının mektubu ile yine aynı tarihli çok imzalı bir başka dilekçede ise yerel teşkilattaki akrabalık ilişkileri detaylandırılmıştır. İddialara göre; İdare Heyeti üyesi S. D. kardeşi V. D.’yi, N. P. ise kendisiyle birlikte akrabası Ş. U.’yu ve damadı V. D.’yi aday göstermiştir. Mektupta, D. kardeşlerin İstiklal Mahkemesi’nce idam edilen Doktor F.’nin yeğenleri olduğu hatırlatılmıştır. İdare Heyeti Başkanı T. C. Ç.’nin geçmişte gayriahlaki harekâtı nedeniyle adaylıktan düşürülmesine rağmen yeniden etkin konuma geldiği ve kıtlık yıllarında zenginleştiği öne sürülmüştür. Mektup sahipleri, parti idaresinin *Çandarlı veya Barmekoğulları ailesi gibi* babadan oğula geçen bir yapıya büründüğünü savunarak yeni bir anket yapılmasını talep etmiştir.⁵⁰ S. E., 21 Haziran’da Nafi Atuf Kansu’ya yazdığı devam mektubunda ise bu yerel yapının Ankara bağlantısına dikkat çekmiştir. S. E., eski vekil F. P.’nin gelininin, meclis vekili M. G.’nin kızı olduğunu belirterek, siyasi mevkilerin *meşru bir veraset* gibi paylaşıldığını yazmıştır. Şikâyet mektuplarında geçen P. ailesinin nüfuz kullanımına dair iddialar, Faik Ökte’nin hatıratında da yer almıştır.⁵¹ Ökte, V. P.’nin Varlık Vergisi sürecinde nüfuzunu kullanarak, husumetli olduğu eski eniştesi Avineli’ye yüksek vergi tarh ettirdiğini, vergi düşürülünce de kendisine tepki gösterdiğine dair iddialarını aktarmıştır.⁵²

Adaylarla alakalı birçok şikâyette, yereldeki yolsuzluklar ile seçim rekabeti arasında bir ilişki kurulmuştur. Rekabet, 1943’te parti içerisindeki aktörler arasındadır. Fakat 1946 yılı şikâyetlerinde ikinci parti ihtimali CHP Genel

⁴⁸ BCA, 490-1-0-0, 347- 1457-1, sk. 51

⁴⁹ BCA CHP, 345- 1446-1, sk. 2

⁵⁰ *agd.*, sk. 66

⁵¹ Faik Ökte, *Varlık Vergisi Faciası*, Nebioğlu Yayınevi, İstanbul, 1951, s. 147.

⁵² *age.*, s. 97

Sekreteri'nin tercihlerini etkilemek için hatırlatılmıştır. Yerelde, halkın DP'ye yönelen teveccühü yolsuzluk yapan partilere bağlanmıştır. Olaylı geçen 1946 seçimleri sonrasında yolsuzluklara dair şikâyetler iktidar ve muhalefet arasında temel bir tartışma mevzuu olmuştur.

1946 Seçimleri Sonrasında İktidar ve Muhalefet Arasındaki Yolsuzluk Tartışmaları

Yakup Kadri Karaosmanoğlu, İkinci Dünya Savaşı yıllarında devletin zirvesinde yolsuzluk algısının nasıl şekillendiğini İsmet İnönü ile yaptığı iki kritik görüşme üzerinden aktarır. Karaosmanoğlu'na göre, CHP'ne duyulan halk sevgisinin azalmasındaki temel neden yolsuzluklardır. 1942 yılındaki ilk görüşmenin içeriği Yakup Kadri'nin aktardığına göre şu şekildedir:⁵³

“Hükûmete ve, ve hatta size, sizin şahsınıza karşı adeta HUSUMET derecesine varmış bir muhalefet cereyanı alıp yürümektedir. (...) Sırtlarını devlet nüfuzuna ya da nüfuzlu politikacılara dayayarak halkı haraca kesen ihtikârcılardan, karaborsacılarından etmediğim şikâyet kalmadı ve son söz olarak şöyle dedim: Siz iradesini kaybetmiş bir meclis, nereye gittiğini bilmeyen bir parti ve ne yapacağını şaşırılmış bir hükûmetle bu memleketi ne siyasi, ne iktisadi bakımdan düzene koyamazsınız.

Çok partili hayata geçiş sürecinde Yakup Kadri, İsmet İnönü ile bir görüşme daha gerçekleştirdi. Bu temas esnasında İnönü'nün mevcut tabloyu kast ederek yönelttiği *Bu hale ne dersin?* sorusu üzerine Karaosmanoğlu; yaşananları 1942 yılındaki ikazlarının ve o dönemdeki belirsiz atmosferin kaçınılmaz bir sonucu olarak nitelendirdiğini belirtir. Ancak Yakup Kadri, İnönü'nün dört yıl evvelki bu kritik uyarıları ve toplumsal huzursuzluğun kökenlerini hafızasından bütünüyle silmiş görüldüğünü esfle kaydeder.”⁵⁴

1943 yılında ülkenin nasıl daha iyi yönetileceğine dair rapor hazırlayan Tokat Milletvekili Galip Pekel bu sefer seçim sonrasında halkın partiden soğumasını araştırmış ve sebepleri şu şekilde tasnif etmiştir.⁵⁵

“1 - Hükûmet dairelerinde işlerin sürünmesi.

2- Memurların Hükûmet kapılarında halka kötü ve haşın muamele yapmaları, iş karşılığı para almaları ve Devlet işlerinde suiistimaller.

⁵³ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Politika'da 45 Yıl*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2021, s. 154.

⁵⁴ *age.*, s. 157.

⁵⁵ *BCA*, 30-1-0-0, 42-249-13, Halkı partiden soğutan ve acilen izalesi lazım gelen amiller hakkında CHP Tokat Milletvekili Galip Pekel'in raporu, 26.10.1946. İsmet Üzen ve Mehmet Şah Özcan, "Çok Partili Hayata Girilirken Halkın Cumhuriyet Halk Partisi'nden Kopuşuna Dair Bir Rapor", *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 8, Sayı 1, 2017, s.43, 66.

3 - Köylerde mektep işleri.

4 - Pahalılık, ihtikâr, Sümerbank müesseseleri mamullerinin ve Tekel eşyalarının ve şekerin pahalı verilmesi.

Demokrat Parti adamları ile bağımsız adaylık koyanların yaptıkları propagandaların çoğu da bunlara dayanmaktadır. Verginin, askerliği kaldırılması, yeni yazı yerine eski yazının ikamesi gibi diğer bütün propagandalar, bu dört sebep olmasa, halk üzerinde onları bizden çevirecek tesiri yapmaktan uzak kalacaktır.”

Pekel’in oluşturduğu bu kategoriler tek parti dönemi boyunca birçok kere gündeme getirilmiş olan kırtasiyecilik,⁵⁶ ihtikâr ve rüşvet gibi problemlerle ilgili tartışmalara atıflar içermektedir. Çok partili seçim sonrasında meclis içerisinde iktidar ve muhalefet arasındaki konuşmalarda bu konular *iiyat* kavramsallaştırması altında tartışmaya açılmıştır.

14 Ağustos 1946 tarihli meclis oturumundaki tartışmalar, Recep Peker’in hükûmet programı sunumu⁵⁷ ve ardından gelen güven oylaması sürecindeki usul anlaşmazlığı ekseninde şekillenmiştir. Recep Peker’in sunuşunun ardından DP sözcüsü Fuat Köprülü, programı detaylı inceleyebilmek adına güven oylamasının iki gün ertelenmesini talep etmiş⁵⁸; iktidar kanadı ise bu talebi anayasaya aykırı bularak müzakerelerin aynı oturumda tamamlanması gerektiğini savunmuştur. Muhalefet, iktidarın uygulamalarını geçmişin kötü bir alışkanlığı olarak niteleyip, bir *devr-i sabık* olarak kurgularken; iktidar temsilcileri Türkiye’ye hürriyeti CHP’nin getirdiğini savunmuş ve muhalefetin bu tutumunu *suiniyet* olarak tanımlamıştır. Temsil krizi tartışmalarında ise iktidar, muhalefeti çoğunluğu manipüle etmeye çalışan bir *ekalliyet* olmakla; muhalefet ise iktidarı azınlığın sesini kısma suçlamıştır. Muhalefetin halka gitme iması, iktidar tarafından *siyaseti sokağa taşımak* olarak yorumlanarak gayrimeşru addedilmiştir. Hamdullah Suphi Tanrıöver ise bu sert atmosferde *üçüncü bir pozisyon* olarak, çok partili hayatın selameti için her iki tarafı da aşırıktan kaçınmaya ve dönüşümü radikal kopuşlarla değil, sürece yayarak gerçekleştirmeye davet etmiştir.

Güven oylaması sürecindeki usul tartışmaları, iktidar ve muhalefetin demokrasi algısındaki kırılma noktalarını görünür kılmıştır. Tartışmanın odağında, DP’nin hükûmet programını incelemek için süre talep etmesi ve CHP’nin bunu reddetmesi yer almaktadır. DP adına konuşan Refik Koraltan,

⁵⁶ İsmail Özer, "Muameleyi Tehir, Evrakı Teksir: Türkiye Büyük Millet Meclisinde Kırtasiyecilikle Mücadele Tartışmaları (1920-1938)", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt 36, Sayı 101, 2020, s. 71-110.

⁵⁷ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: VIII, Cilt 1, Toplantı: O., Birleşim: 3, s. 27, 28.

⁵⁸ Adı Geçen Meclis Tutanağı (*agmt.*), s. 37, 38.

iktidarın erteleme talebine karşı sergilediği direnci bir *ütya*⁵⁹ olarak tanımlamıştır. Koraltan, geçmişte hükümet programlarının tartışmasız kabul edildiğini, ancak artık DP'nin varlığının demokratik bir müzakereyi zorunlu kıldığını belirterek; aksi bir tutumun *kürsü hürriyetine imkân vermemek* anlamına geleceğini savunmuştur. Söz alan Fuat Köprülü ise taleplerinin anayasal olduğunu, sorunun metnin uzunluğu değil geç teslim edilmesi olduğunu vurgulayarak; şahsi değil, parti adına kurumsal bir inceleme için sürenin şart olduğunu yinelemiştir. CHP kanadından Sedat Pek ve Süreyya Örgüven ise erteleme meclisi kısır döngüye sokacağını ve özellikle dış politika hassasiyeti nedeniyle hükümetin bir an önce güvenoyu alması gerektiğini savunmuştur. Muhittin Baha Pars bu talebi azınlığın çoğunluğa tahakküm çabası olarak nitelerken; Hasan Fehmi Ataç, *demokrasiyi meclise DP'nin getirdiği* imasına karşı çıkarak Birinci Meclis ve Serbest Fırka dönemlerindeki müzakere ortamını örnek göstermiş ve demokrasi tecrübesinin köklü olduğunu iddia etmiştir.⁶⁰ Usul tartışmaları, Hasan Fehmi Ataç ve Sedat Pek'in erteleme talebinin reddine yönelik önergelerinin oylanmasıyla neticelenmiştir.

Müzakereler, muhalefetin usul itirazları nedeniyle esasen iktidar partisi milletvekillerinin değerlendirmeleriyle şekillenmiştir. CHP Seyhan Milletvekili Cavit Oral, tarım politikaları üzerine yoğunlaştığı konuşmasında hem üretici fiyatlarının artırılması hem de hayat pahalılığının düşürülmesi paradoksuna dikkat çekmiştir.⁶¹ Oral, idari ıslahatın gerekliliğini vurgulayarak; *suistimale karşı en şiddetli tedbirleri almakta tereddüt edilmemesi* gerektiğini belirtmiştir. Behçet Kemal, Sovyet Notası'nı Türk partilerini birleştiren bir unsur olarak yorumlarken; Kasım Gülek harp ekonomisinden sulh ekonomisine geçiş sürecini değerlendirmiştir.⁶² Rasih Kaplan ise muhalefetin eleştirilerine karşı halk idaresinin 1920'de başladığını savunmuştur. İdari denetime değinen Sırrı İçöz, devlet dairelerinde *birden fazla görev alarak muhtelif paralar* alan memurların halk nezdinde şikâyet konusu olduğunu belirterek teftişin güçlendirilmesini istemiştir.⁶³

DP Kütahya Milletvekili Adnan Menderes partisinin program hakkında konuşmaktan *menedildiğini* belirterek sözlerine başlamıştır. Ülkedeki sıkıntıların hürriyetin suiistimalinden değil, *bakiki hürriyetin bir türlü kökleşmemesinden* kaynaklandığını savunmuştur. *Murakebesiz idare*⁶⁴ kavramını öne çıkaran

⁵⁹ *agmt.*, s. 40.

⁶⁰ *agmt.*, s. 44.

⁶¹ *agmt.*, s. 48.

⁶² *agmt.*, s. 49.

⁶³ *agmt.*, s. 57.

⁶⁴ *agmt.*, s. 60.

Menderes, tek parti döneminin alışkanlıklarının terk edilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Hükûmetin eleştiri ve denetimden kaçınma refleksini sürdürdüğünü iddia etmiş, *vatandaş hak ve hürriyetini takyit ve taziyek eden* kanunların hala yürürlükte olduğunu belirterek, konuşmasını tamamlamasının ardından meclis salonunu terk etmiştir.

CHP İstanbul Milletvekili Hamdullah Suphi, konuşmasında bir yandan demokrasi kültürünün gelişimine dair yapıcı mesajlar verirken, diğer yandan muhalefetin geçmişten kopuş iddiasını sorgulamıştır. Refik Koraltan’ın *itiyat* eleştirisine, *Refik Koraltan 25 sene bizimle çalışmıştır. Bizim itiyadımız mevzubahis ise kendi itiyadı da bahis mevzuu olmayacak mıdır?* sorusuyla karşılık veren Tanrıöver; 25 yıl boyunca valilik, vekillik ve başvekillik yapmış isimlerin kendilerini *tamamen masum*, eski arkadaşlarını ise *mücrim sürüsü* olarak göstermesini tutarsızlık olarak nitelemiştir. Siyasi aktörlerin kostüm değiştirmesine rağmen özde aynı kaldığını tiyatral bir *transformiste* metaforuyla anlatan Tanrıöver; *Bir dakika evvel bir jandarmadır, tekrar girerken bir hizmetçi kız... fakat hep yeni kıyafetin içinde aynı adam vardır* diyerek DP’lilerin de tek parti döneminin günahlarına ve sevaplarına ortak olduğunu vurgulamıştır. *Başkalarını itham etmeden Demokrat Parti arkadaşlarımız acaba nereye gidip günahlarını çıkardılar?* sorusuyla kolektif bir hafıza tazelemesi yapan hatip; *Hata yapmayan fert, zümre, hükûmet olmuyor* diyerek her iki tarafı da hataları samimiyetle düzeltmeye ve karşılıklı müsamahaya davet etmiştir. Demokrasiyi *iklimin müsait olmadığı topraklara dikilen bir ağaca* benzeten Tanrıöver, bu fidanın infial rüzgârlarıyla kurutulmaması gerektiği uyarısında bulunmuştur.⁶⁵ Başbakan Peker partisinin muhalefeti yaşatma konusundaki samimiyetini yinelemiş; ancak muhalefetin sessizlik taktiğini ve *hürriyet yokluğu* propagandasını, çoğunluğa tahakküm etmeye çalışan bir azınlık refleksi olarak eleştirmiştir. Tartışmaların ardından yapılan oylamada, muhalefet milletvekilleri hükûmet programı hakkında görüş bildirmemeyi tercih etmiş ve hükûmet 53 ret oyuna karşılık 431 oyla güvenoyu almıştır.

26 Ağustos 1946 tarihli meclis oturumunda, seçim yolsuzluklarına dair il raporları değerlendirilmiştir. Tutanakları İnceleme Komisyonu’nun gündeminde, seçim güvenliği ve tek parti dönemi yönetim teamülleri tartışılmıştır. İktidar, şikâyetleri; henüz oturmamış çok partili sistemin doğal aksaklıkları veya muhalefetin propaganda faaliyetleri olarak değerlendirmiştir. Başvuruların birçoğunun imzasız olması, resmîliğe aykırı bulunmaması veya sunulan delillerin resmî belge niteliği taşıması nedeniyle şikâyetlerin *nizâmî* yapılmadığı savunulmuştur. Ayrıca, iddia edilen usulsüzlüklerin seçim sonucunu değiştirecek boyutta olmadığı ve oyların sayımdan sonra imha edilmesi nedeniyle geriye dönük bir incelemenin fiilen imkânsız olduğu belirtilmiştir. Muhalefet, demokrasinin

⁶⁵ *agmt.*, s. 67.

tesisi ve halkın tatmini için usulüne bakılmaksızın tüm Şikâyetlerin dikkate alınması gerektiğini savunmuştur. Seçim s¼recinde devletin tarafsızlığını koruyamadığını savunup, tek parti d¼nemi alışkanlıklarının yeni d¼nemde terk edilmesini talep etmiştir. Őekli eksikliklerin ve nizamî olmayan başvuruların ise geğiş d¼neminin getirdiği uyum sorunları kapsamında değerlendirilerek kabul edilmesi gerektiği öne sür¼lm¼řtür.

Seçim yolsuzlukları Şikâyetlerinin hukuki niteliği üzerine tartişma, Zonguldak Milletvekili ve Adalet Bakanı Őinasi Devrin'in müdahalesiyle usul tartişmasına d¼n¼řm¼řtür. Devrin, ihbar dilekçelerinin hukuki anlamda *şahadet* sayılamayacağını savunmuştur. Ona göre, eğer bu belgeler şahadet sayılırsa, içerdikleri yanlış bilgiler nedeniyle vatandaşlar hakkında *yalan şahadet* davası açılması gerekecektir ki bu da anayasal Şikâyet hakkını kısıtlayacaktır. Devrin, bu ikilemden hareketle, dilekçelerin hukuki bir delil niteliği taşımadığını ve bu nedenle meclis incelemesine esas olamayacağını öne sürm¼řtür.

CHP Tokat Milletvekili Nazım Poroy konuyu Fransız 3. Cumhuriyeti pratiği ve Eugene Pierre'in eserlerine referansla meclisin yetki alanı bağlamında tartişmıştır. Poroy, meclisin seçimleri inceleme yetkisinin *kaşuı* bir hak olmakla birlikte, Fransızca tabiriyle *discretionnaire* bir nitelik taşıdığını savunmuştur. Clemenceau d¼neminden örnekler vererek, meclisin gelen evrakı inceleyip incelememe konusunda mutlak bir takdir yetkisine sahip olduğunu belirten Poroy, mevcut Şikâyetlerin %90 gibi abartılı bir orana ulaşmasının samimiyetsizlik olduğunu ve hukuki kıymeti olmayan belgelerin reddedilmesinin meclisin görevini yapmadığı anlamına gelmeyeceğini iddia etmiştir.⁶⁶

DP adına söz alan Fuat Köpr¼lü ise Poroy'un Fransız hukuku referanslarını sarkastik bir dille eleştirerek tartişmayı siyasi zemine çekmiştir. Köpr¼lü, Eugene Pierre'in eserlerinde incelemelerin aylarca sürebildiğine dair örnekler olduğunu hatırlatarak, itirazların zaman almasının doğal olduğunu belirtmiştir. Ona göre mesele iki parti arasındaki bir çekişme değil; doğrudan doğruya DP'nin, hük¼metten ve devletten Şikâyetçi olmasıdır. Köpr¼lü, seçim öncesinde yaptıkları yasal uyarıların haklılığının seçim s¼recindeki usuls¼zl¼klerle kanıtlandığını belirterek, okuma yazma bilmeyen vatandaşların siyasi olgunluğunun, seğimi uygulayan idarecilerden daha yüksek olduğunu ifade etmiştir.⁶⁷

Ankara Milletvekili hukukçu Emin Halim Erg¼n, belgesiz Şikâyetlerin meclis tarafından tahkik edilmesinin hukuki değil siyasi olduğunu ve resmî tutanaklar karşısında bu belgelerin hük¼m¼ olmadığını savunmuştur. DP'lilerin halifelik¼n geri geleceği yönünde propaganda yapmaları için imamları organize ettiğini

⁶⁶ TBMM Tutanak Dergisi, D¼nem: VIII, Cilt 1, Toplantı: O., Birleşim: 8, s. 117, 118.

⁶⁷ *agmt.*, s. 119, 120.

söylemiştir. Adnan Menderes ise bu iddiaları *mücerret*⁶⁸ olarak nitelemiştir. Sahir Kurtoğlu, itirazların seçim yenilgisini hazmedemeyenlerce hazırlanan düzmece belgeler olduğunu öne sürmüştür.⁶⁹ Menderes’in meclisin denetim yetkisini hatırlatarak hangi belgenin geçerli sayılacağını sorması üzerine Ekrem Oran *Mecbur muyuz?*⁷⁰ cevabını vermiştir. Fahri Ecevit, Francis Bacon’a atıfla şahitliğin güvenilir olmadığını, hatta kendi şahitliğine bile inanılmaması gerektiğini ifade etmiştir. Ankara ili raporunda yolsuzluk iddiaları komisyonca dayanaksız bulunurken, Fuat Köprülü somut olduğunu düşündüğü örnekler vermiştir. Köprülü, idare makinesinin DP aleyhine çalıştığını, Polatlı Kaymakamı’nın muhtarlara Kur’an ve tabanca üzerine yemin ettirerek CHP’ye oy toplattığını ve Haymana Kaymakamı’nın zorla istifa dilekçesi alarak bunları DP’ye gönderdiğini iddia etmiştir.⁷¹

1943 yılından 1946 yılına kadar Genel Sekreterliğe yazılan şikâyet mektupları ve seçim itiraz dilekçelerinin mahiyet olarak benzerlik gösterdiği saptanmıştır. 1943 yılında siyasi rekabet yerel düzeyde ve partinin alt kademelerinde gerçekleşirken; 1946 seçimleri sonrasında gelen şikâyetler organize bir muhalefet tarafından doğrudan iktidar partisine ve genel yapıya yöneltilmiştir. Eleştirilerin odağı şahıslardan ziyade, metinlerde *zihniyet* olarak tanımlanan ve tek parti döneminde işlerin halledilme şeklini ifade eden yönetim tarzına atfen *itihyat* kavramına kaymıştır. DP’nin itirazlarında da bu vurgu yer almaktadır. Bu zihniyet ve yönetim pratikleri, daha sonra 1947 CHP Büyük Kurultayı’nda parti mensupları tarafından da tartışılmıştır.

1947 CHP Büyük Kurultayı: Yeni Bir CHP

17 Kasım 1947 tarihinde toplanan CHP 7. Büyük Kurultayı, çok partili sistemin getirdiği rekabet ortamında, tek parti dönemi alışkanlıklarının sorgulandığı ve parti içi çatışmaların belirginleştiği bir zemin olmuştur. Tek partili düzenin siyasi teamüllerinin işlevsiz kalması ve muhalefetin güçlenmesi, parti içinde kendilerine alan açmak isteyen gruplar tarafından bir fırsat olarak görülmüş; bu bağlamda yukarıdan yönetim usulü eleştirilerek ocak temelli teşkilat yapısı savunulmuştur.

Behçet Kemal Çağlar, Genel Sekreter Hilmi Uran’ın iki kurultay arasında değerlendirdiği faaliyet raporunu yetersiz bulmuş ve raporun görüşülmesinin öne

⁶⁸ *agmt.*, s. 127.

⁶⁹ *agmt.*, s. 132.

⁷⁰ *agmt.*, s. 135.

⁷¹ *agmt.*, s. 121.

çekilmesini talep etmiştir.⁷² Çağlar'a göre partinin durumu, Uran'ın çizdiği tablodan farklıdır. Nihat Erim'in notlarına göre, Çağlar'ın bu çıkışı münferit bir eylemden ziyade, parti içindeki *Pekerciler* grubunun bir stratejisidir.⁷³ Bu grubun, İsmet İnönü'yü parti başkanlığından ayırmak ve yerine Recep Peker'i getirmek amacıyla *havayı kızdırmak* taktiği izlediği ve koridor diplomasisi yürüttüğü iddia edilmiştir.

Çağlar, CHP'nin güç kaybının nedenlerinin Genel Sekreterlikçe açıklanmasını talep ederken, parti içi eleştirinin sorunları çözeceğini savunmuştur.⁷⁴ Balıkesir Deleşesi Muharrem Onursal devletin tarafsızlığının muhalefet lehine işlediğini, muhalefetin en küçük olayı kitle hareketi gibi sunarak tahakküm kurmaya çalıştığını iddia etmiştir. Erzurum Deleşesi Hüseyin Köycü, muhalefetin eleştirilerinin haklılık payı olduğunu, teftiş sisteminin yetersizliğinin ve rüşvetin bir gelenek halini aldığını belirtmiştir. Köycü, özellikle İl Genel Meclisleri'nde valilerin tahakkümü nedeniyle halk iradesinin yansımadığını vurgulamıştır.⁷⁵

Kayseri Deleşesi Şükrü Nayman ve Ankara Deleşesi Muhterem Evinay, parti ile hükümet arasındaki ayrımın netleşmemesi nedeniyle devletin hatalarının partiye mal edildiğini ifade etmişlerdir. Nayman, *merkezden verilen emirlerle idare edilen parti devri bitmelidir* diyerek taban demokrasisine işaret ederken; Evinay, halkın partinin *kara gözüne âşık olmadığını*, hizmet beklediğini, ancak tapu ve adliye işlerin yürümemesi sebebiyle şikâyetçi olduğunu belirtmiştir. Bursa Deleşesi Reşat Türel, bu durumu *yukarının aşağıyı umursamadığı hatalı bir sistem* olarak tanımlamış ve dileklerin emir mertebesine yükseltilmesini talep etmiştir.

Kocaeli Deleşesi Enver Balkan ve İzmir Deleşesi Lebit Yurdoğlu, Tek Parti kavramını sorgulayarak, CHP'nin aslında bir koalisyon olduğunu ve gerçek bir parti hüviyetine yeni kavuştuğunu savunmuşlardır. Balkan, Milli Şef'in iradesinin her şeyin üzerinde tutulmasının yerel sorunların çözümünü engellediğini somut örneklerle anlatmıştır. Yurdoğlu ise her hükümet değişiminde ekonomik prensiplerin değişmesinin tutarsızlık yarattığını, inkılapçı bir partinin idaredeki *Abdülhamit devrinden kalma zihniyeti yıkması gerektiğini* vurgulamıştır.⁷⁶

Bingöl Deleşesi Mehmet Ali Turan, *memur mesuliyetten çekinmiyor, vatandaş ağlayarak çıkıyor* diyerek bürokratik yozlaşmaya dikkat çekerken; Kırklareli

⁷² CHP Yedinci Büyük Kurultay Tutanağı, 1947, s. 35.

⁷³ Ahmet Demirel (Hazırlayan), *Nihat Erim Günlükler, 1925-1979*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005, s. 226.

⁷⁴ Adı Geçen Kurultay Tutanağı (*agkt.*), s. 89.

⁷⁵ *agkt.*, s. 93, 95.

⁷⁶ *agkt.*, s. 144.

Delegesi Yakup Gürel, *kartasiyecilik* ve *murakebe eksikliği*nin halkı bezdirdiğini belirtmiştir. Ordu Delegesi Muammer Tekin, muhalefetin bu durumu propaganda aracı olarak kullandığını söylemiş ve kendisinin bile bazı devlet adamları hakkında şüpheye düştüğünü dile getirmiştir.

Bingöl Milletvekili Tahsin Banguoğlu ise *moral zaafı*lardan *silinip yeniden abdest alacağı*z diyerek, demokrasinin *Bektaşî sırrı* gibi gizli değil, açık ve şeffaf olması gerektiğini savunmuştur. İstanbul Milletvekili Hamdullah Suphi Tanrıöver, yolsuzluk ve ıslahat sorununu 250 yıllık bir tarihsel perspektif içinde değerlendirmiştir. Tanrıöver, muhalefet basınının halkın ıstırabına tercüman olduğunu belirterek, *CHP’nin kendi zaaflarıyla mücadele ettiğini* ifade etmiştir.⁷⁷

CHP 7. Büyük Kurultayı, bir yıllık muhalefet tecrübesinin ardından partinin kendi içindeki sorunlarla yüzleştiği bir alan olmuştur. Tartışmalarda *tek parti zihniyeti, itiyat, kartasiyecilik* ve *rüşvet* kavramları öne çıkmış; çözüm olarak partinin merkezden değil, *ocaktan* yönetilmesi gerektiği fikri benimsenmiştir. Yolsuzluk, sadece ahlaki bir sorun değil, partinin halkla bağıını koparan sistemsel bir arıza olarak tanımlanmış ve *yeni bir ahlak* inşası, çok partili demokrasinin gereği olarak sunulmuştur.

1948 Politika Hayatında Midencilik İflası

CHP’nin kendi tabanı da partiyi çok partili döneme hazırlarken güncellemeler talep etmiş ve bu talepler özellikle 1948 yılından itibaren karşılık bulmaya başlamıştır. 1943-1946 yılları arasında taşra teşkilatlarından gelen mektuplarda yerel ve şahsi olarak değerlendirilen yolsuzluk iddiaları, 1946’dan itibaren basında daha geniş işlenmiş ve sistemsel bir problem olarak görülmüştür. Basın organları, yolsuzluk ithamlarını bakanlık düzeyine taşıyarak siyasi hiyerarşinin üst katmanlarını hedef alabilmiştir. 8 Şubat 1946’da *Vatan*⁷⁸ gazetesinde yayınlanan Tekel yolsuzluğu haberleri sonrası Suat Hayri Ürgüplü istifa etmiş ve Mart 1948’de Yüce Divan’da yargılanmıştır. Kasım 1947’de ise basını meşgul eden yolsuzluk iddiaları Recep Peker’in istifası üzerinde etkili olmuştur. Sürecin bir başka kırılma noktası da, 4 Haziran 1948’de⁷⁹ Eski Ticaret Bakanı Atıf İnan hakkındaki suçlamaların meclis tarafından tahkikatının bizzat CHP milletvekillerinin de oylarıyla kabul edilmesidir. Söz konusu hadiseler, yolsuzluk olgusunun kamuoyundaki etki ve tartışma alanını giderek genişlettiğinin açık birer göstergesi olarak okunabilir.

⁷⁷ *agkt.*, s. 148, 159.

⁷⁸ *Vatan*, 8 Şubat 1946.

⁷⁹ *Vatan*, 4 Haziran 1948.

Memur Muhakemat Kanunu'nda yapılacak düzenlemeler ve bir sonraki seçimin güvenli ve tarafsız bir ortamda gerçekleştirilmesi için alınacak tedbirler, 8 Haziran tarihli CHP Grup Toplantısı'nın ana gündemini oluşturmuştur. Görüşmeler sırasında, seçim güvenliği konusunun Memur Kanunu kapsamına dâhil edilmemesi yönünde beliren eğilim, grup içerisinde sert tartışmalara neden olmuştur. Bu yaklaşıma en yüksek tepkiyi gösteren isimler arasında Galip Pekel de yer almıştır. Aynı toplantıda suiistimal ve idari aksaklıkları incelemek üzere teşkil edilen komisyon, çalışmalarını tamamlayarak 28 Ocak 1949 tarihinde Başbakan Şemsettin Günaltay'a bir rapor sunmuştur. Rapor, imtiyazsız bir toplum yaratma ve kanun önünde eşitliği sağlama hedeflerine rağmen, idari yapıda yolsuzlukları önleyecek kendiliğinden işleyen bir kamu hizmeti sisteminin kurulamadığını açıkça tespit etmiştir. Komisyon, bürokratik yolsuzlukların teftiş ve murakabeyi artırarak çözülebileceğini belirtmiş, memurların *sahabet ve tansîye* gibi himaye ilişkilerinden arındırılarak vazife ve mesuliyetleriyle baş başa bırakılması gerektiğini savunmuştur.

Muhalefet şerhinde Ankara Milletvekili Naci Tınaz, önerileri kısmen faydalı bulmakla birlikte meselenin sadece idari tedbirlerle çözülemeyecek kadar derin olduğuna dikkat çekmiştir. Tınaz, özellikle genç kuşaktaki lüks, moda ve israf eğilimini eleştirerek; *Hediye, hatıracık, ziyafet, ucuz ismarlama rüşvetin küçük kardeşleridir. Bu karışık, çetin meselelerin çözülmesi büyük bir milli savaşa bakar değerlendirmesinde* bulunmuştur. Tınaz, 23 Haziran 1948 tarihli meclis konuşmasında da benzer bir savunma refleksi geliştirmiş; geçmişin yokluk yıllarında görev yapan eski bakanların, dönemin zorlu şartlarını bilmeyen yeni nesil tarafından yolsuzlukla itham edilmesine karşı çıkarak, bu durumu *ayıp ve yazık* olarak nitelmiştir.⁸⁰

Meclis çatısı altında yürütülen bu soruşturma süreçleri dönemin basınında da yankı bulmuştur. Ahmet Emin Yalman, *Vatan* gazetesindeki 6 Haziran 1948 tarihli yazısında, meclisteki tutum değişikliğini *Politika Hayatında Mideciliğin İflası*⁸¹ başlığıyla ele almıştır. Yalman, daha önce yolsuzlukların üzerini örtmek için kürsüde sert konuşmalar yapan müfritlerin artık çekingen davrandıklarını, bünyenin mikroplara karşı mukavemet kazandığını ve soruşturma aleyhine oy vermeye dahi cüret edemediklerini belirtmiştir.

Sonuç

Türkiye Cumhuriyeti Tarihi'nde bir dönüm noktası olan çok partili demokrasinin yeniden başlangıcı ile siyasal alanda hâkim hafıza da yeniden

⁸⁰ BCA, 30-1-0-0, 42 - 252 - 30, sk. 9. ayrıca TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: VIII, C. 12, Toplantı: O. 2, Birleşim: 75, s. 357

⁸¹ *Vatan*, Haziran, 1948, s. 3.

kurgulanmaya başlamıştır. Bu dönemde, İkinci Grup, TCF ve SCF tecrübeleri irtica veya Kemalizm’den bir sapma olarak değil; aksine Türkiye’de demokrasinin, murakabenin ve muhalefetin meclis içerisinde her zaman mümkün olduğuna dair birer delil olarak gündeme getirilmiştir. Çok partili ilk seçimler sonrasında Kâzım Karabekir’in Meclis Başkanlığına seçilmesi de bu yönde bir hareket olarak görülebilir. Ayrıca, kurultay tutanaklarında açıkça görünen Tek Parti döneminin yükünden kurtarılmış yeni bir CHP arayışı da hafıza dönüşümünün görünür olduğu alanlardan bir tanesidir. Yakın geçmişteki ayrışma ve muhalefet kıstaslarının vurgulanması, rekabetteki eşitsizliğin gündeme getirilmesi ve yereldeki rekabet çarklarının partiyeye dâhil edilmesiyle muhalefetin yolsuzluk söylemleri 1947 yılında iktidar partisinin içerisine, 1948 yılından itibaren de kurulan hükûmetlere nüfuz edebilmiştir.

Yolsuzluklara dair ifadeler, yolunda gitmeyen işlerin yanı sıra, yolunda gitmesi istenilen işleyişin ne olduğuna dair ihtimalleri de barındırmaktadır. Çalışmada, idealize edilen işleyişe dair taleplerin siyasal temsilin çeşitli kanalları ile üst mercilere ulaşıp söylemsel ve eylemsel bir etki yarattığı tespit edilmiştir. Bu etki, belki talep edenlerin bekledikleri doğrultuda veya onların ihtiyaç duydukları boyutta değildir; ancak varlığı yadsınamaz. Müştekiilerin topluma dair gözlemlerinde düalist toplum kurgusu sıkça karşılaşılan bir anlayıştır. Toplum; yönetenler ve yönetilenler, imtiyazlılar ve imtiyazsızlar, iktidar ve muhalefet arasındaki ilişki veya kopukluk üzerinden anlamlandırılabilmiştir. Şikâyetler, yönetenler ile ilişkileri üzerinden kendilerine çeşitli imkânlar sağlayan imtiyazlılar ile kendilerini bu imkânlardan uzakta hisseden imtiyazsızlar arasındaki farkı ortaya koymuştur.

İmtiyaz, en temelde yolsuzluk yapabilme imkânıdır. Yolsuzluk olarak tanımlanan eylemler ise çok geniş bir sahada gündelik hayatın her yerine yayılmıştır. Sıradan insanlar tarafından en belirgin şekilde hissedilen yolsuzluklar, temel ihtiyaçların temini ile ilgilidir. Bu maddelerin ihtikâr edilmesi, fahiş fiyatlarla satılması, ürünlerde tağşiş yapılması ve diğer imtiyazlılara daha fazla mal sağlanırken geri kalanlara daha az verilmesi sıkça rastlanan konulardır. Varlık Vergisi ve Toprak Mahsulleri Vergisi meseleleri de bu gündemin parçasıdır. Bu vergilerin miktarını tespit eden estimatörlerin veya vergi memurlarının tesir altında kalması ve devletin gücü ile değil yerel güçlerin etkisi ile davranması şikâyetçileri derinden etkilemiştir. Rahatsızlıklarını üst mercilere vurucu ifadelerle iletmeye çalışmışlardır.

1946 sonrasında TBMM içerisinde CHP milletvekillerinin bu şikâyetler karşısındaki muhtemel pozisyonlarına dair örneklerle yer verilmeye çalışılmıştır. Bu örneklerde, şikâyetlerin belirli bir formatta gönderilmiş olmasına dair beklentilerin ve bunların şahadet sayılıp sayılmayacağı üzerine felsefi tartışmaların

yanında temel bir mesele daha vardır. TBMM'nin görev ve yükümlülükleri arasında bu şikâyetlerle muhatap olmanın bulunmadığını düşünenler ve bu şikâyetlerle muhatap olmamayı tercih etme hakkı olduğunu savunanlar mevcuttur. Bazı mebuslara göre meclisin görevi daha doğru hazırlanmış şikâyetlere cevap vermektir; bazılarına göre ise şikâyet, şahitlik ifadesi olarak sayılamaz. Bir kısmı ise meclisin bu şikâyetlerle vakit kaybetmeyip bir an evvel asli işine bakması gerektiği kanaatindedir.

1943-1946 aralığında CHP, siyasetin en geniş katılımlı organıydı. Bu süreçte, CHP'nin izin verdiği alanın dışına taşan ifadeleri takip edecek kanallar daha kısıtlıdır. Bu yüzden çalışmada CHP'li olmayanların ifadelerine daha az yer verilebilmiştir. 1946 sonrasında ise DP, CHP'nin içerisinden çıkmış ve kendisini geçmişten ayıklama uğraşında olan bir yapıdır. Bu yapıyı tersten takip etmek, tarihçilik açısından daha geniş kaynak imkânını doğurmuştur. Bu yüzden yapılan tespitler, daha çok iktidarın kendisini nasıl dönüştürdüğü ve muhalefetin bu dönüşüme etkileri üzerinedir. Muhalefet, yolsuzluklara dair iddiaları gündeme getirerek ve bunların sürdürülme eğilimini *itiyat* olarak tanımlayarak CHP'nin kendi içerisindeki mücadelelere etki etmiştir. 1947 Kurultayı'nda Tek Parti dönemi, yolsuzluk iddiaları ve *itiyat* söylemi özellikle CHP'nin taşra örgütlerini temsil eden delegeler tarafından ifade edilmiştir. Çalışmada bu ifadelerin çok partili rejim öncesinde, 1943 yılından itibaren parti içi kanallardaki akışı açık bir şekilde ortaya konulmuştur. Ancak çok partili rejimle birlikte bu konuları dert edinen partililer, yolsuzlukları CHP'nin en büyük organizasyonu olan Büyük Kurultay'a taşımıştır. Bu noktada, devletin nasıl olması gerektiğine dair beklentiler daha geniş bir temsile kavuşmuş ve siyasi muhalefet iktidara tesir etmiştir.

Kaynaklar

Arşiv Kaynakları

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, BCA

30.1.0.0, 42.249.13, Halkı partiden soğutan ve acilen izalesi lazım gelen amiller hakkında CHP Tokat Milletvekili Galip Pekel'in raporu, 26.10.1946.

30.1.0.0, 42.252.30, CHP Meclis Grubu Genel Kurulu'nun 08.06.1948 tarihli toplantısında, suistimal ve suidare konularını incelemek üzere teşkili kararlaştırılan komisyonun raporu, 28.01.1949.

30-10-0-0, 77-509-3

490.1, 49.197.2.

490.1, 168.667.1.

490.1, 706.409.1.

490.1.0.0, 50.198.1.

490.1.0.0, 50.199.3.

490.1.0.0, 345.1446.1.

490.1.0.0, 347.1457.1.

490.1.0.0, 571.2272.1, Tokat Mebusu Ali Galip Pekel tarafından Türkiye'deki idare mekanizmasının eksik ve aksayan tarafları ile bunların nasıl düzeltilileceği konusunda hazırlanan ve CHP Genel Sekreterliği'ne sunulan rapor, 02.02.1943.

Resmî Yayınlar

Cumhuriyet Halk Partisi Yedinci Büyük Kurultayı Tutanakları (1947), Ulus Basımevi, Ankara.

TBMM, *Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi*,

Dönem: VIII, Cilt: 1, Birleşim: 3, 1946.

Dönem: VIII, Cilt: 1, Toplantı: O., Birleşim: 8, 1946.

TBMM, *Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi*, Cilt 21, Birinci İnikat, 01.11.1941, s. 4.

Kitaplar, Makaleler ve Tezler

AKIN Yiğit (2007) Reconsidering State, Party, and Society in Early Republican Turkey: Politics of Petitioning, *International Journal of Middle East Studies*, Cilt 39, Sayı 3, s. 435-457.

ALKAN Mehmet Ö. (2005) Millî Şefli Tek Parti Döneminde Seçimler (1939 ve 1943 Seçimleri), *Prof. Dr. Bülent Tanör Armağanı* içinde, Hazırlayan Mehmet Ö. ALKAN, Oğlak Yayınları, İstanbul, s. 329.

ÇETİN Şule (2010) *Mizah Edebiyatımıza Katkısı Bakımından Amcabey Dergisi Üzerine Bir İnceleme* (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

DEMİREL Ahmet (2014) *Tek Parti İktidarı: Türkiye’de Seçimler ve Siyaset (1923-1946)* (2. Baskı), İletişim Yayınları, İstanbul.

DEMİREL Ahmet (Haz.) (2005) *Nihat Erim Günlükler, 1925-1979*, İletişim Yayınları, İstanbul.

ERGİN Feridun (1943) *Harp Zamanında Devletin Ekonomiye Müdahalesi*, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul

ERKAN Emre (2021) CHP Arşivinin Sundukları ve Sunmadıklarıyla: Arşiv Kuyusundan Sağ Salim Çıkmak, *Toplumsal Tarih Akademi*, Sayı 3, s. 146-150.

----- (2021) *Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçişte Taşrada Muhalefet (1945-1950)*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul.

KARAOSMANOĞLU Yakup Kadri (2021) *Politika’da 45 Yıl*, İletişim Yayınları, İstanbul.

KARPAT Kemal (1959) *Turkey's Politics: The Transition to a Multi-Party System*, Princeton University Press, Princeton.

KIRK George (1960) Review of Turkey’s Politics: The Transition to a Multiparty System, by K. H. Karpat, *The Journal of Modern History*, Cilt 32, Sayı 2, s. 185-186.

KOÇAK Cemil (2018) *CHP Genel Sekreterliği (1930-1945)*, Alfa Yayınları, İstanbul.

LAMPROU Alexandros (2009) *Between Central State and Local Society* (Doktora Tezi), Leiden University, Leiden.

LEWIS Bernard (1960) Review of the books Turkish Nationalism and Western Civilization: Selected Essays, by Z. Gökalp, N. Berkes, & Turkey’s Politics: The Transition to a Multi-Party System, by K. H. Karpat, *Political Science Quarterly*, Cilt 75, Sayı 2, s. 281-284.

LEWIS Geoffrey L. (1962) Review of Turkey’s Politics: The Transition to a Multi-Party System, by K. H. Karpat, *International Affairs*, Cilt 38, Sayı 1, s. 108.

MARDİN Şerif (1960) Review of Turkey’s Politics: The Transition to a Multi-Party System, by K. H. Karpat, *Middle East Journal*, Cilt 14, Sayı 2, s. 223-224.

ÖKTE Faik (1951) *Varlık Vergisi Faciası*, Nebioğlu Yayınevi, İstanbul.

ÖNER Ferdi - YALÇIN Mehmet Ali (1950) *Ankara Cinayeti-Tandoğan Hadisesi-Taksim Faciası: Katil Kim?*, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul.

ÖZER İsmail (2020) Muameleyi Tehir, Evrakı Teksir: Türkiye Büyük Millet Meclisinde Kırtasiyecilikle Mücadele Tartışmaları (1920-1938), *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt 36, Sayı 101, s. 71-110.

TEKELİ İlhan - İLKİN Selim (2016) *İkinci Dünya Savaşı Türkiyesi - 2. Cilt*, İletişim Yayınları, İstanbul.

----- (2018) *İkinci Dünya Savaşı Türkiyesi - 3. Cilt* (2. Baskı), İletişim Yayınları, İstanbul.

UYAR Hakkı (1999) Tek Parti Döneminde Seçimler, *Toplumsal Tarih*, Sayı 64, s. 21-31.

UZUN Hakan (2012) İktidarını Sürdürmek İsteyen Bir Partinin Kimlik Arayışı: Cumhuriyet Halk Partisi’nin 1947 Olağan Kurultayı, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt 12, Sayı 25, Güz, s. 101-139.

ÜZEN İsmet ve ÖZCAN Mehmet Şah (2017) Çok Partili Hayata Girilirken Halkın Cumhuriyet Halk Partisi’nden Kopuşuna Dair Bir Rapor, *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 8, Sayı 1, s. 43, 66.

VAN VOSS Lex Heerma (Haz.) (2002) *Petitions in Social History*, Cambridge University Press, Cambridge.

WEBSTER Donald E. (1960) Review of Turkey’s Politics: The Transition to a Multi-Party System, by K. H. KARPAT, *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, Cilt 328, s. 195.

Sürelî Yayınlar

Görüşler: Haftalık Siyasi Mecma. Sayı 1, 1 Aralık 1945. İstanbul.

Vatan, 8 Şubat 1946.

Vatan, 4 Haziran 1948.

Vatan, 6 Haziran 1948.